

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра освітології та педагогіки

Пастух Володимир Іванович
ПРОФІЛАКТИКА КСЕНОФОБІЇ У МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ
ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ / Prevention of xenophobia among
future leaders of higher education institutions
спеціальність: 011 – Освітні, педагогічні науки
освітньо-професійна програма – Управління закладами освіти
Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ОСУЗОм-21
В. І. Пастух

Науковий керівник:
к. е. н., доцент І. І. Білоус

ТЕРНОПІЛЬ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАННЯ КСЕНОФОБІЇ У МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	6
1.1 Загальна характеристика ксенофобії як суспільного явища.....	6
1.2 Законодавча та нормативно-правова база реалізації державної політики протидії проявам ксенофобії та її профілактики.....	13
Висновки до розділу 1.....	16
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ КСЕНОФОБІЇ У МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	18
2.1 Аналіз поточної ситуації та проведення соціопитування щодо рівня ксенофобії у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі	18
2.2 Шляхи профілактики ксенофобії та впровадження толерантного ставлення у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі	27
Висновки до розділу 2.....	34
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ТА МЕТОДИ ПРОФІЛАКТИКИ КСЕНОФОБІЇ У МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	36
3.1 Зарубіжний досвід боротьби з ксенофобією у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі та художній аспект профілактики ксенофобії....	36
3.2 Інноваційні прийоми профілактики ксенофобії у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі	46
Висновки до розділу 3.....	53
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена сучасними тенденціями розвитку системи освіти в Україні в поєднанні із теперішніми значними трансформаціями і глобалізацією суспільства, а також зростанням важливості ролі керівника закладу вищої освіти в сучасному світі.

В наш час між людьми виникає все більше розбіжностей, які можуть перерости в конфлікти. І дуже часто такі конфлікти виникають між дітьми, підлітками та навіть дорослими людьми у школах чи університетах. Як правило, вони бувають незначними, але трапляються випадки, коли конфлікти ґрунтуються на суперечках щодо віросповідання, кольору шкіри, національності, політичних поглядів чи мови. Такі явища є проявами ксенофобії, з якими варто нещадно боротися, незалежно в якій точці світу це сталося.

В останні роки по всьому світу у високих темпах спостерігається зростання проявів різноманітних форм ксенофобії. Зокрема релігійної нетерпимості, дискримінації за культурними ознаками, антисемітизму і расизму. І чим менше цьому всьому стараються запобігти, тим більше такі мікроспалахи агресії переростають у форму відкритого насильства, спрямованого на осіб, які є не такими, як більшість нашого суспільства.

На жаль, це явище стосується практично кожного регіону світу. Десь воно проявляється в менших обсягах, а десь в більших. Варто визнати, що наша країна, поки що, теж знаходиться в цьому списку, проте ми рухаємось в напрямку до подолання цієї ситуації.

За Конституцією України ксенофобія вважається злочином, який карається згідно чинного законодавства. Також на рівні закладів освіти розроблені методичні рекомендації щодо проведення профілактичної роботи зі здобувачами вищої освіти щодо підвищення рівня толерантності та запобігання поширення ксенофобських настроїв. Ці рекомендації створені з урахуванням вимог міжнародних нормативно-правових актів, Конституції України, законів України, багатьох указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства Внутрішніх Справ України. Вони спрямовані на

ознайомлення підростаючого покоління загальноосвітніх закладів та здобувачів вищої освіти з поняттями "толерантність", "ксенофобія" та формування толерантної поведінки людини у суспільстві.

Об'єкт дослідження – процеси і методи запобігання та зменшення ксенофобії серед майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі.

Предмет дослідження – профілактика ксенофобії у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі.

Мета дослідження – сформувані головні критерії профілактики у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі, підготувати якнайкращі способи для прищеплення толерантних цінностей.

В науковій роботі було поставлено **такі завдання**:

1. Охарактеризувати теоретичні основи дослідження питання ксенофобії у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі.

2. Дослідити рівень ксенофобії у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі.

3. Обґрунтувати шляхи та методи профілактики ксенофобії у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань були використані такі методи:

- *теоретичні*: аналіз, синтез, систематизація, зіставлення, класифікація джерел інформації, що дозволить узагальнити та систематизувати погляди інших дослідників на проблему, яка вивчається в даній роботі;

- *застосування зарубіжного досвіду*: варіанти впровадження успішного досвіду профілактики ксенофобії іноземних країн у наше суспільство, адаптація під вітчизняні умови;

- *експериментальний*: власні ідеї та пропозиції, проведення соціологічного опитування.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що на основі сучасних досліджень здійснено аналіз ціннісно-мотиваційної сфери здобувачів вищої освіти, її типології та пріоритетів. На підставі даних аналізу розроблено та

обґрунтовано шляхи профілактики ксенофобії та толерантних цінностей майбутніх поколінь; підготовлено рекомендації для педагогічних працівників і здобувачів вищої освіти щодо розвитку ціннісно-мотиваційної сфери.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що іноземний досвід, власні пропозиції та рекомендації для педагогічних працівників і здобувачів вищої освіти можуть бути успішно використані в освітньому процесі закладів вищої освіти, щоб зробити підрастаючі покоління більш толерантними і менш схильними до ксенофобських настроїв.

Структура й обсяг дослідження. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків і списку використаних джерел (60 найменувань). Кожен з розділів містить підрозділи і висновки до кожного розділу. Також в роботі наведено одну таблицю та 8 рисунків, пов'язаних із нею у вигляді графіків – гістограм. Загальний обсяг роботи становить 63 сторінки, з них основного тексту – 57 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАННЯ КСЕНОФОБІЇ У МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

1.1. Загальна характеристика ксенофобії як суспільного явища

Щоб повністю подолати ксенофобію, слід вникнути глибше і зрозуміти природу та причини виникнення такого ставлення серед людей, а також дізнатися з яких часів та звідки саме походить термін «ксенофобія» і що він означає насправді.

Загальновідомо, що термін «ксенофобія» пішов від давньогрецького слова «xenos» – чужий, а також слова «phobos», яке перекладається як страх. З суто теоретичної точки зору, ксенофобія тлумачиться як нетерпимість та активне вороже ставлення до осіб іншої віри, культури, національності, до іноземців, представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого [11].

Терміном "ксенофобія" описують відверте негативне ставлення до певної культури, мови, поведінки, способу спілкування та інших аспектів, які відносяться до іншої особи або етнічної групи. На політичному рівні вона може проявлятися у формі дискримінації національно-культурних ознак.

Ксенофобія є одним із ключових елементів, який має деструктивний вплив на будь-яке суспільство в наш час. В загальному її можна розділити на дві основні форми:

а) Перша форма спрямована проти групи власного суспільства, яка не вважається своєю, серед таких - нові іммігранти, біженці, трудові мігранти, євреї або роми.

б) Друга форма ксенофобії стосується переважно культурних елементів, які вважаються чужими. Всі культури піддаються зовнішньому впливові, але культурна ксенофобія часто спрямована на конкретні прояви такого впливу, наприклад, поширення нетрадиційної релігії для даної країни.

Існують різні види ксенофобії, включаючи релігійну, етнічну, а також міжцивілізаційну, тобто направлену відносно інших культур і груп країн. Дискримінація є одним з проявів ксенофобії, яка відбирає у груп людей або національних спільнот їхні рівні соціальні, політичні або економічні права [36].

Дискримінація може бути спрямована на основі етнічного походження, нерациональних уявлень, світогляду або інших соціальних факторів. Це може бути як індивідуальні, так і систематичні випадки.

Вчені відзначають, що ксенофобія є одним з найдавніших емоційних проявів людського інстинкту. Це одна з форм психологічного захисту особи або групи осіб в світі, яка сприяла виживанню людства протягом перших етапів історії цивілізації і забезпечила еволюцію нашого виду. Саме в цьому була її позитивна роль, що пов'язана з прагненням первісних людей захистити себе та своїх близьких від чужинців.

В наш час серед найбільш поширених форм ксенофобії можна виділити наступні:

- 1) Расизм;
- 2) Антисемітизм;
- 3) Релігійна дискримінація;
- 4) Етнофобія.

Щоб краще зрозуміти причини та наслідки ксенофобії, варто детальніше зупинитися на видах дискримінації. Тому приділимо окрему увагу чотирьом найбільш поширеним.

Перший і найпоширеніший вид дискримінації – це расизм.

В цілому, він вважається окремою формою ксенофобії, оскільки ксенофобія передбачає віру в те, що об'єкт ворожості є чужим. Расова дискримінація охоплює будь-яке негативне ставлення, виключення, обмеження або надання переваги на підставі раси, кольору шкіри, громадянства, статі чи етнічного коріння, що призводить до обмеження прав людини та основних свобод на рівних засадах у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-якій іншій сферах життя.

Однією з найбільш небезпечних форм упередженості є расизм, який включає у себе переконання, що одна раса є природно кращою або гіршою за іншу. І таке ставлення тісно пов'язано з шовінізмом. Расизм активно виявляється через дискримінацію осіб, соціальних груп або конкретних частин населення, політику переслідування, утисків, насильства, розпалювання ворожнечі та неприязності, завдання шкоди на підставі кольору шкіри, етнічної, релігійної або національної приналежності.

Друга найбільш поширена форма ксенофобії – це антисемітизм.

За визначенням антисемітизм являє собою одну із форм релігійної та національної дискримінації, що втілюється у неприязному та агресивному ставленні до осіб єврейської національності.

Найвищої точки антисемітські настрої досягли під час Другої Світової війни, коли німецька нацистська ідеологія почала звинувачувати євреїв в усіх смертних гріхах, що в свою чергу вилилось в геноцид єврейського народу, який всі знають як Голокост. Лиш побачивши наслідки цього страшного явища, німецький народ зрозумів усю свою провину в підтримці гітлерівського режиму. Проте в сучасному світі ця проблема, як і безліч інших не була переможена до кінця і ще не скоро вдасться подолати.

Третя в цьому списку форма ксенофобії – релігійна дискримінація.

Ця ворожнеча існувала з давних давен, була причиною початку не одного Хрестового походу і Джихаду, проте нового рівня досягнула після теракту 9 вересня 2001 року. Після цього в світі суттєво підвищився рівень недовіри до мусульман. Світовому суспільству знадобилося чимало років, щоб усвідомити, що через дії кількох сотень фанатиків і терористів з Аль-Каїди не потрібно вороже ставитися до усіх мусульман.

Четверта форма ксенофобії – це етнофобія.

Цей вид багато в чому перегукується із антисемітизмом. Проте не можна назвати ці два поняття абсолютно тотожними. Етнофобія може бути спричиненою різними факторами, такими як стереотипи, історичні події, політичні та економічні обставини [48].

Серед прикладів – ставлення до німецьких громадян в післявоєнній Європі ХХ століття. В той час була поширена практика носіння пов'язок німцями в покарання за події Другої Світової війни, і навіть траплялися випадки масових убивств та погромів, як от в Чехословаччині в 1945 році, в якості «пости» за війну та Голокост.

Різновидами етнофобії є такі явища як:

1) шовінізм (являє собою пропаганду переваги однієї нації над іншою. Найбільш показово явище шовінізму проявилось у крайніх формах націоналізму, а також в політиці фашизму, яка була поширена в Італії за часів правління диктатора Беніто Муссоліні, та націонал-соціалізму, ідеологію якого сповідувала гітлерівська Німеччина в першій половині ХХ століття. Сьогодні шовінізм проявляється, як правило, у формі зневаги жителів великих держав до їх менших за розмірами сусідів. Сучасний негативний приклад – ставлення жителів Російської Федерації до сусідніх держав, зокрема України);

2) антисемітизм (форма етнофобії, що виражається у ворожому ставленні до представників єврейського народу і їхньої культури).

3) геноцид (найбільш радикальна форма етнофобії, яка полягає у частковому або повноцінному знищенні окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними й іншими мотивами) [42] .

Окремо відзначимо, що мабуть кожен хоча б раз у житті чув такі зневажливі слова, як «хохол», «чурка», «хач», які сформувалися ще в часи Російської імперії для вияву деякої «меншовартості» певних народів. Такий спосіб «позначення» народів був поширений проти націй, які найбільше противилися російській окупаційній владі. В тому числі це стосувалося і українського народу.

В один ряд з цими словами можна віднести застарілі терміни на кшталт «ляхи», «жиди», «цигани», котрими раніше називали поляків, євреїв та ромів відповідно. А з недавнього часу в цей список можна і додати принизливе слово «негр», яким доволі довгий час таврували у світі темношкірих людей.

По сьогодні в доволі великої частки населення України ще залишаються деякі фактори радянського менталітету. А такі негативні особливості не дозволяють їм бути в міру толерантними, попри те, що наша країна вже не перший рік рухається в бік вступу в Європейський Союз.

Тривале перебування під гнітом Радянського Союзу зробило частку нашого населення менш толерантним до чужинців. Варто зауважити, що таке ставлення найбільше закріпилося в часи Другої Світової Війни як захисний механізм народу після того, як нашими землями пронеслися дві армії, спочатку рухаючи фронт до Сталінграда, а вже потім до Берліна. Щоразу це не несло нічого хорошого – лише мільйони смертей, розруху та репресії з обох боків. Саме тому це посприяло значному зниженню толерантності нашого народу, яке передавалось з покоління до покоління.

Лише після оголошення незалежності України в 1991 році ми знову почали рухатися в потрібному напрямку. Після спадання Залізної Завіси українці стали все більше відмежовуватися від цього нав'язаного образу «радянської людини» з усіма її комплексами, фобіями та упередженнями стосовно не таких, як більшість. І хоч шлях від так званого братства з росіянами до повної ідентифікації українців, як європейців, ще триває й по сьогодні, 24 серпня 1991 року стало початком повернення українців на правильний шлях.

Проте навіть у часи незалежності Україна стикалася з серйозними проблемами в плані толерантності. Варто визнати, що чималому відсотку українців ще не властиве високоморальне, гуманне ставлення до нацменшин, які мешкають на території України. В нашій державі доволі довгий час нетолерантне відношення було притаманне людям, які навіть належали до однієї нації, що тоді вже казати про ставлення до інших національностей.

Окремо слід зупинитися на випадках, коли деякі проросійські одіозні політики, як от колишній президент-втікач Віктор Янукович, намагалися роздмухати протистояння Схід-Захід в країні. Вороги України малювали пропагандистські карти так званих «сортів» українців, викликаючи негативні емоції жителів заходу країни до жителів сходу і навпаки.

В підсумку цих дій в 2014 році прокремлівським політикам в Україні на пару з їхніми господарями із Російської Федерації якоюсь мірою вдалося внести певний розкол на сході та півдні України. Тоді невеликий процент населення в Криму та на Донбасі повірив кремлівській брехні і почав вітати окупантів з РФ на нашій землі, боячись вигаданих російською пропагандою «людоджерів-бандерівців, які їдять російськомовних дітей і розпинають хлопчиків на хрестах».

Попри всі провокації і штучне створення ворогом мовних та національних конфліктів, крок за кроком Україна іде в напрямку до становлення як привітна європейська країна, котра не розділяє людей по нації, віросповіданні чи культурі. Війна, котра нині триває в нашій країні, також показала, що Україну люблять і поважають у всьому цивілізованому світі, а тому й нам слід поважати усіх представників сучасного полікультурного міжнародного суспільства. Також підвищенню рівня толерантності в Україні допомагає те, що за Збройні Сили України в складі іноземних легіонів воює не мало представників різних етносів, культур, рас та віросповідань: це і американці, і білоруси, і євреї, і чеченці, які не забули допомогу УНА-УНСО в війнах Ічкерії за незалежність від РФ, та багато інших. Такий важкий, але важливий досвід об'єднання різних людей заради єдиної мети є чудовим прикладом не лише для майбутніх керівників закладів освіти, а і для всього суспільства в Україні.

Окремо слід зупинитися на активній боротьбі з ксенофобією в тилу, особливо на ставленні українців до ромів. Хоч в суспільстві ставлення до ромського етносу досі є здебільшого негативним, на державному рівні триває серйозна робота щодо покращення даної ситуації та зниження рівня ксенофобії стосовно ромів із залученням міжнародних інвесторів та правових груп.

Доцільно наголосити, що в Україні існують спеціальні програми для забезпечення прав та свобод національних меншин. Це, зокрема, Ромська програмна ініціатива Міжнародного Фонду “Відродження”.

Як пише в своїх працях менеджер Ромської програмної ініціативи Міжнародного Фонду “Відродження” Сергій Пономарьов їхня організація вже

кілька років підтримує громадські ініціативи, спрямовані на вирішення проблем ромів [58].

Організація підіймає питання не лише пов'язані із бідністю та жебрацтвом серед ромів, але також про труднощі щодо доступу до освіти в школах та дитячих садках, а також потенційні проблеми ромів у закладах вищої освіти. Спільноти також отримують безкоштовну юридичну допомогу від соціальних організацій і отримують підтримку у прийнятті рішень у територіальних громадах, де вони проживають. Для ромів проводять конференції, семінари та тренінги з метою подолання бар'єрів у сучасному суспільстві.

Важливо відзначити, що міжнародний Фонд "Відродження" створив ромську програму ще в 1996 році. Після років ефективної роботи його бюджет на 2018 рік вже становив близько 300 тисяч доларів. Ці кошти спрямовуються на громадські організації, які реалізують проекти виховання та освіти у ромських громадах. Один з успішних проектів – "Підвищення доступу ромських дітей до якісної освіти". Його втіленням займається Всеукраїнський Фонд "Крок за кроком".

Працівники цього фонду працюють у закладах освіти, щоб сприяти кращій роботі педагогів з представниками ромського етносу. Для цього проводяться спеціальні семінари для вчителів, включаючи керівників освітніх закладів. В рамках проекту організатори постійно відвідують навчальні заклади, спостерігаючи за впровадженням нових методик та коригуванням цього процесу. Також у рамках цього проекту діє модель "ромський помічник вчителя", де представники ромських громад із відповідною освітою працюють разом із вчителями, виступаючи посередниками між ромськими здобувачами освіти та їх педагогами. Наразі вже восьмеро ромських помічників працюють в закладах освіти в Мукачеві, Ужгороді та Одеській області, де розташовані найбільші ромські громади в Україні.

Це лише один із прикладів якісного та успішного процесу боротьби з ксенофобією та підвищенням толерантного ставлення в українських закладах

освіти. Але він може послужити для сфери освіти орієнтиром для впровадження подібної практики і в інших регіонах України.

1.2. Законодавча та нормативно-правова база реалізації державної політики протидії проявам ксенофобії та її профілактики

В об'єктиві боротьби з ксенофобією варто також акцентувати увагу на законодавстві, яке регулює запобігання ксенофобії та покарання у разі її проявів. Головним законом України є Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року. Цей нормативний документ направлений на захист прав та свобод людей, їх рівність в Україні, незалежно від їх раси, громадянства, місця проживання та віросповідання [25].

Конституція України зазначає, що «український народ – це громадяни України всіх національностей». Вона, як й інші нормативно-правові документи в українському законодавстві містять наступні зобов'язання держави щодо забезпечення та дотримання прав національних меншин, іноземців та людей іншого віросповідання:

1) «всім громадянам держави, незалежно від їх національного походження, гарантуються рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи» (стаття 1 Закону України «Про національні меншини в Україні»; стаття 1 Декларації прав національностей України) [44];

2) «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (стаття 24 Конституції України);

3) «право на звернення до суду та до інших державних органів для захисту особистих, майнових та інших прав іноземців та осіб без громадянства» (стаття 22 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства») [45];

4) «право кожного на свободу світогляду та віросповідання» (стаття 35 Конституції України);

5) «держава сприяє ... розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» (стаття 2 Декларації прав національностей України; стаття 11 Конституції України) [12];

6) «право всім народам і національним групам вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання й розповсюдження інформації» (стаття 3 Декларації прав національностей України);

7) «всім національним меншинам держава гарантує права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству» (стаття 6 Закону України «Про національні меншини в Україні»);

8) «друковані засоби масової інформації в Україні не можуть бути використані для пропаганди війни, насильства та жорстокості, а також розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі» (стаття 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні») [43];

9) «при місцевих радах народних депутатів можуть утворюватися і функціонувати на громадських засадах дорадчі органи з представників національних меншин». (стаття 5 Закону України «Про національні меншини в Україні»);

10) «забороняється утворення та діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі» (стаття 37 Конституції України).

Також протидію проявам ксенофобії та санкції за вияви дискримінації регулює Кримінальний Кодекс України, прийнятий 1 вересня 2001 року. Згідно із ним за підозрою у вчиненні злочину на ґрунті расової ворожнечі, певних осіб може бути притягнуто до відповідальності за статтями 67 та 161.

Зауважимо, що Міністерством внутрішніх справ України також розроблено та затверджено план заходів щодо протидії расизму та ксенофобії. У Департаменті карного розшуку МВС України створено окремий відділ з напрацювання й реалізації стратегії боротьби із етнічною злочинністю. Ведеться співпраця з міжнародними та громадськими організаціями в цій сфері [29].

Згідно з розпорядження Міністерства внутрішніх справ України, кожний громадянин нашої держави також має зробити все від нього залежне, щоб зупинити расизм та ксенофобію:

- 1) за бажанням брати участь у різноманітних антирасистських заходах, акціях, громадських слуханнях, профілактичних зустрічах, конференціях з представниками освітньої галузі;
- 2) розсилати своїм знайомим антирасистські матеріали, які можна знайти звернувшись до корисних Інтернет-ресурсів;
- 3) проводити кампанії, спрямовані на підвищення громадської обізнаності та визнання важливості проблеми ксенофобії та етнічної нетерпимості в країні;
- 4) бути толерантним по відношенню до представників національних меншин;
- 5) повідомляти про випадки прояву ксенофобії, расової ненависті та насильства;
- 6) проводити освітні курси для молодих поколінь на тему толерантності та профілактики ксенофобії;
- 7) створювати і розповсюджувати за бажання друковані інформаційні матеріали, таких як буклети, брошури, підручники, листівки на тему профілактики ксенофобії;

8) організувати на місцевому рівні соціологічних досліджень та опитувань з питань ставлення громадян до ксенофобії та расизму;

9) допомагати жертвам злочинів, здійснених на ґрунті ксенофобії [20].

Слід відзначити, що законодавство не може повністю подолати проблему ксенофобії. Проте в поєднанні з багатьма важливими факторами, нормативно-правові акти можуть попереджати випадки ксенофобного ставлення та зменшувати рівень агресії в суспільстві на цьому підґрунті [50].

В наслідок правильного впровадження жорстких нормативно-правових актів та каральних заходів у законодавство України, наше суспільство може значно покращити рівень толерантності й подбати про надійний захист прав жертв ксенофобії. В свою чергу справедливі та прозорі покарання для тих, хто скоює злочини на ксенофобному підґрунті, можуть стати ще більшим прикладом для того, щоб у людей, які досі сповідують ксенофобні принципи, з певним відрізком часу суттєво змінилося ставлення з цього питання.

Експерти в юриспруденції відзначають, що спеціальні закони сприятимуть зміні та адаптації суспільних уявлень про цінності в бік більшої толерантності та відкритості. Крім закону не менш важливою складовою є компетентність та об'єктивність судових служителів та правоохоронців до розгляду таких непростих питань з використанням відповідної сили закону. Дослідники також акцентують увагу, що українське законодавство в сфері злочинів на ґрунті ксенофобії в порівнянні з законодавством багатьох європейських країн у деяких аспектах навіть більш досконале [17].

Висновки до розділу 1

Отже, можна із впевненістю сказати, що ксенофобія як явище існує з давніх часів. В античному світі ксенофобія була поширеним явищем і була однією з перших форм взаємодії людських спільнот, коли домінуючим способом поведінки по відношенню до сусідів були ворожі дії [26].

Проте світ змінюється і загальнозживані норми моралі еволюціонували в ногу із суспільством також. З кожним століттям ксенофобія ставала все менш поширеним явищем. Проте в історії людства завжди знаходились політичні діячі, які вміло маніпулювали цією темою і отримували дивіденди за рахунок ксенофобії.

Зараз ми живемо в час, де різні люди у світі максимально переплітаються на усіх етапах життя: як темношкірі, так і європеїди, азіати. Це пора новітніх технологій, високої терпимості, толерантності до оточуючих і максимальної комунікації одне з одним незалежно від релігії, кольору шкіри, культури, релігії та національності. І саме тому місія керівників закладів освіти в профілактиці ксенофобії є такою важливою в наші дні.

Дивлячись на проблеми ксенофобії в деяких регіонах світу й низький рівень толерантності у певних груп людей, в багатьох дослідників постає логічне питання: як людський вид, який в XXI столітті активно та відчайдушно шукає інше життя поза планетою Земля в космосі може бути настільки нетолерантним до свого власного виду, якщо йдеться про такі дрібниці в широкому сенсі розуміння, як колір шкіри, віросповідання, національність та культурні ознаки?

Попри вище наведені проблеми, людство відчайдушно бореться з різноманітними проявами ксенофобії. Зокрема в Україні вживаються заходи на різних рівнях, як в плані виховання толерантності, так і суворих покарань за ксенофобію в межах чинного законодавства. І дані кроки показують суттєвий результат в плані профілактики ксенофобії.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ КСЕНОФОБІЇ У МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

2.1 Аналіз поточної ситуації та проведення соціопитування щодо рівня ксенофобії у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі

В попередні роки, до початку збройної агресії РФ проти України, згідно досліджень науковців, була поширена тенденція, що в Україні східно-слов'янські народи, тобто українці, білоруси та росіяни, користувалися більшим рівнем толерантності, ніж євреї, румуни чи поляки. Проте з плином часу соціальна дистанція щодо євреїв ставала меншою від соціальної дистанції щодо інших неслов'янських груп. Цей факт свідчив про високу інтегрованість в українське суспільство осіб єврейської національності [28].

Найбільша соціальна дистанція досі зберігається щодо ромів та меншин з Африки, Азії та Кавказу, яких більшість українців сприймає як таких, що не належать до українського суспільства. Щоправда і в даному питанні останнім часом спостерігаються позитивні тенденції.

Не можна не згадати в контексті боротьби з ксенофобією і сучасні події. Після початку повномасштабної війни Російської Федерації проти нашої країни, багатьом нашим співвітчизникам по новому відкрились деякі речі. Зокрема різко впала довіра до осіб російської національності.

Також в останні роки загострилось питання у ставленні україномовного та російськомовного населення. Особливо зараз російськомовні українці більшістю суспільства нашої країни часто сприймаються як русифіковані українці, отже, в певній мірі «не свої».

В об'єктиві повномасштабної війни РФ проти України, здається логічним той факт, що багато українців, особливо на Заході України, ставляться до російськомовних українців з прохолодою, адже ця мова викликає в них погані асоціації з війною. Тому в нас час активно поширюється практика поступового

переходу російськомовних українців на українську мову, в тому числі і в знак протесту проти російської агресії.

Українці, які вимушені були тікати від війни по справжньому відчули на власній шкірі, що таке європейські цінності, зокрема справжня толерантність і відсутність байдужості до чужого лиха. Та не Європою єдиною - наших людей приймали в різних куточках світу, захоплюючись міцністю нашої країни та силою волі наших людей.

Чимало українців після такої приємної гостинності на Заході змінили деякі свої погляди та переконання щодо народів Європи. Допомога усього світу нашій країні в боротьбі проти країни-терориста по справжньому змінила безліч упереджень та стереотипів в наших головах.

В такий складний час, як сьогодні, робота керівником закладу освіти в Україні стала ще більш важливою, ніж раніше. Це вельми престижна професія, але не менш складна і потребує чималих вмінь та навичок у спілкуванні з студентами із застосуванням новітніх методів та підходів. І не буде брехливим твердження, що сучасне молоде покоління є дещо вразливим, як в фізичному плані, а також і в емоційному [59].

В даному аспекті є безліч складних факторів:

- 1) новітні тенденції в культурі, спрямовані на всебічну обізнаність, що може провокувати більше конфліктів у соціальному середовищі;
- 2) світова пандемія коронавірусу COVID-19, яка позначилась як на здоров'ї багатьох людей, так і на соціальній дистанції;
- 3) зменшення соціалізації у зв'язку зі збільшенням дистанційних методів спілкування та роботи на віддаленні;
- 4) повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, яке триває вже більше року і змусило чимало людей покинути свої домівки, тікаючи від війни.

Не кожна доросла людина може справитися з такими труднощами, що й казати про молодше покоління, яке є більш вразливим та емоційно важче переживає різноманітні потрясіння. Проте саме з дитячими проявами ксенофобії

найбільше зустрічаються керівники закладів освіти. Таким чином діти та підлітки часто намагаються самоствердитися, показати свою «крутість» серед ровесників та банально власну перевагу над іншими.

Зокрема, щоб наша нервова система справилася з важкими подіями, інколи люди виміщають свою злість на інших. А це породжує безліч конфліктів, які потрібно вирішувати в терміновому порядку, поки таке ставлення не в'їлося в цілі маси людей.

Щоб викоринити прояви ксенофобії у світі, має пройти чимало часу: десятиліття, якщо не століття. Проблеми дискримінації неможливо подолати повністю, проте можна докласти максимум зусиль задля зменшення цих проявів. І суттєва роль в цьому завданні припадає саме на заклади освіти.

Через вищезазначені причини було вирішено провести соціальне опитування на цю тему (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1. Ставлення студентів Західноукраїнського національного університету до певної етнічної групи/національності

(%)

<i>Етнічна група / національність</i>	<i>Ставлення позитивне (+) чи негативне (-)</i>									
	<i>2019</i>		<i>2020</i>		<i>2021</i>		<i>2022</i>		<i>2023</i>	
	<i>+</i>	<i>-</i>	<i>+</i>	<i>-</i>	<i>+</i>	<i>-</i>	<i>+</i>	<i>-</i>	<i>+</i>	<i>-</i>
Росіяни	50	58	48	60	35	73	11	97	2	106
Поляки	66	42	70	38	73	35	99	9	101	7
Білоруси	59	49	55	53	49	59	30	78	22	86
Угорці	60	48	57	51	57	51	50	58	39	69
Євреї	30	78	28	80	31	77	49	59	61	47
Мусульмани	19	89	23	85	23	85	33	75	45	63
Азіати	33	75	41	67	42	66	50	58	57	51
Темношкірі	20	88	21	87	25	83	39	69	59	49

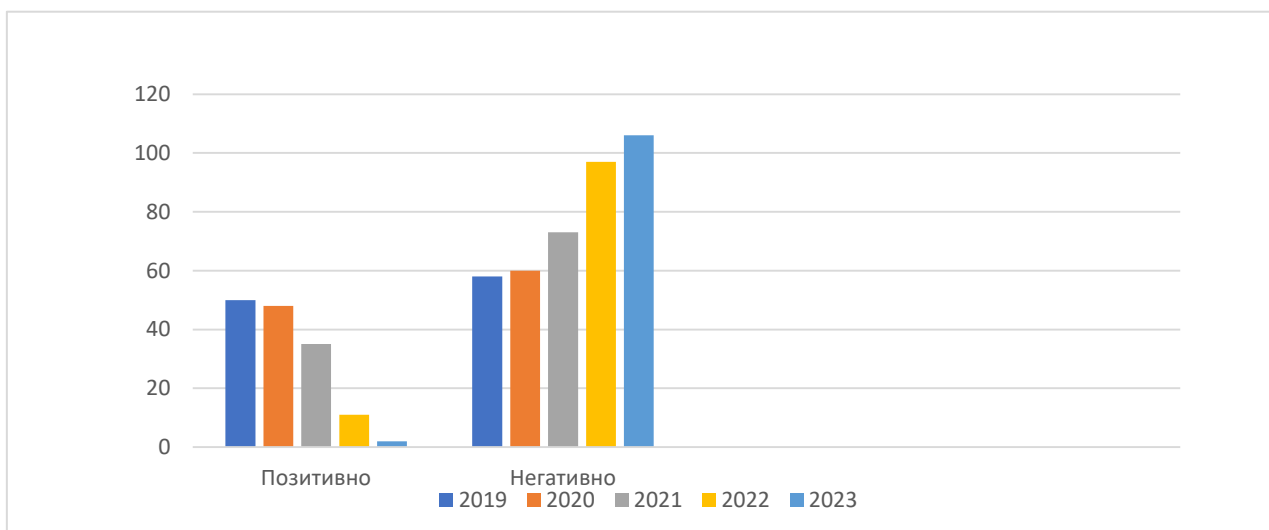
*Складено автором самостійно на основі даних опитування

Метою даного опитування було дослідити чи зменшився в Україні рівень ксенофобії за останні роки, особливо після того, як всі українці побачили привітне ставлення в Європі до наших біженців, яких приютили у світі після початку повномасштабного вторгнення РФ в нашу країну.

Було прийнято рішення провести дане опитування в гуртожитку Західноукраїнського національного університету. В опитуванні взяло участь 108 жителів студмістечка. Проте, як це має бути, було прийнято рішення зробити опитування анонімним, щоб люди могли відповідати чесно і не соромитися того, що написали.

Для опитування було вибрано 8 запитань, що стосувались ставлення респондентів до тієї чи іншої нації, раси та віросповідання. Також респондентам було запропоновано оцінити своє ставлення до них впродовж останніх 5 років задля детальнішого дослідження змін у ставленні до даних груп.

1) Першим в списку питань соціопитування було найактуальніше питання – ставлення українців до росіян (рис. 2.1.).

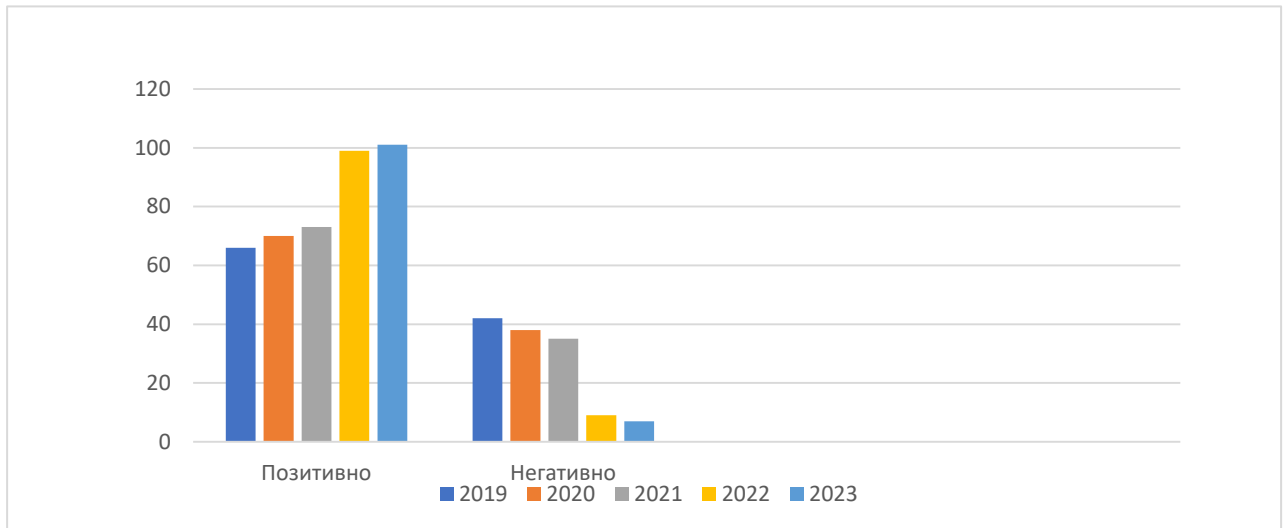

Рис. 2.1. Ставлення до російської нації

Якщо до 24 лютого дехто ще мав якісь ілюзії щодо громадян країни агресора, вважаючи, що там тільки влада погана, то після початку повномасштабного вторгнення очі відкрилися всім і сумнів в українців не залишилося щодо цього народу.

2) Другим питанням було ставлення українців до поляків. Цей народ підтримав Україну чи не найбільше під час цієї війни, що не могло не відобразитися на результатах опитування (рис. 2.2).

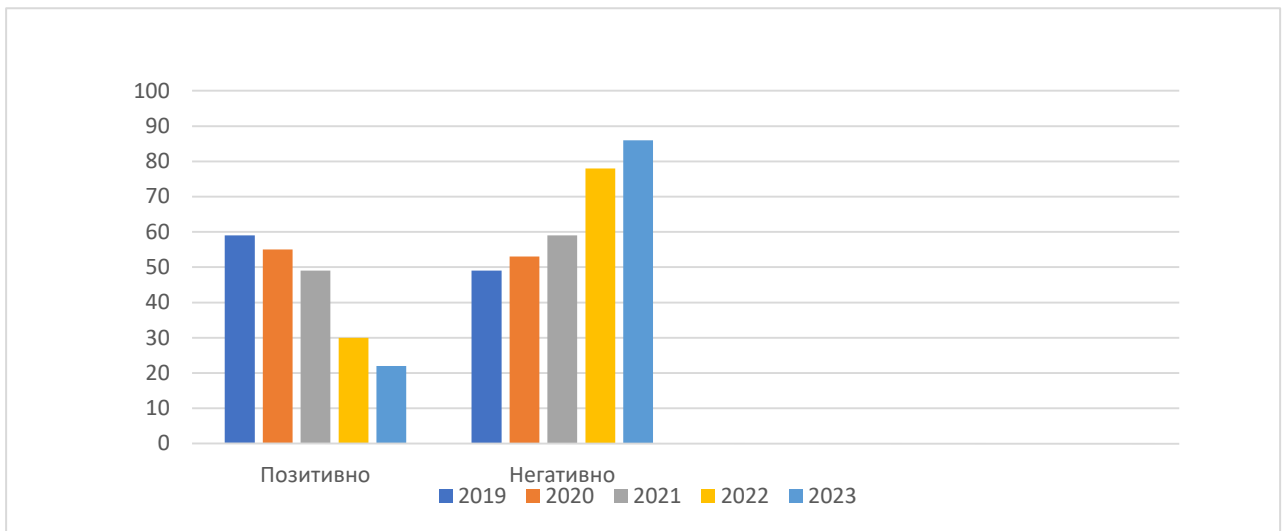
І до повномасштабної війни українці мали хороші стосунки з поляками, а після вони навіть стали ще кращими – майже ідеальними і це не зважаючи на нашу спільну непросту історію, де було чимало ворожнечі.

Рис. 2.2. Ставлення до польської нації

3) Третім питанням було зміна ставлення українців до білорусів (рис. 2.3.).

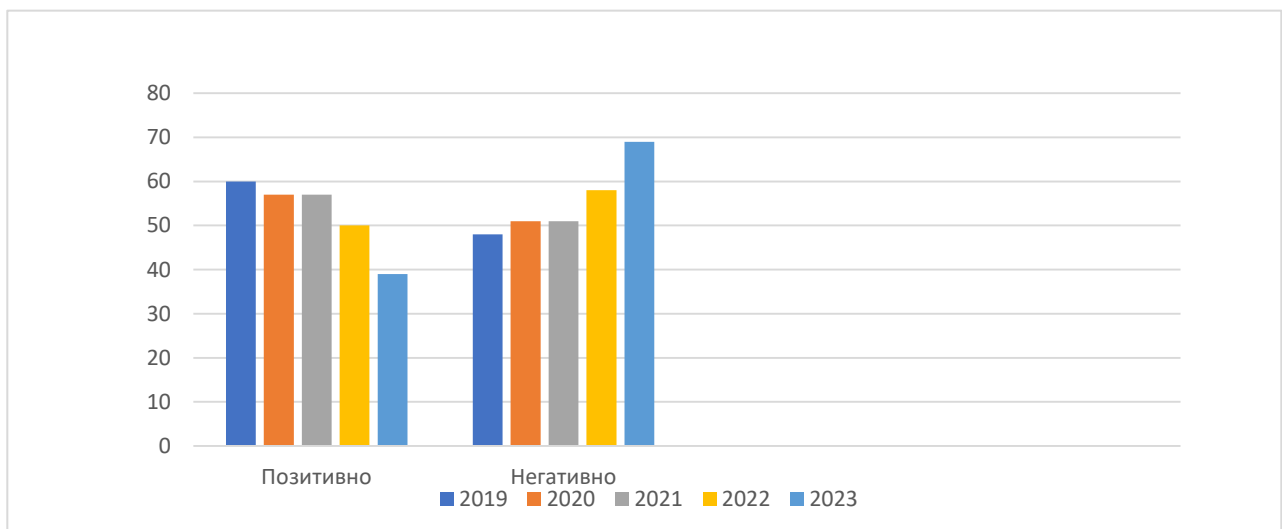
Це було одне з найбільш неоднозначних питань, адже, хоч чимало білорусів зараз воює на боці ЗСУ, з території цієї країни також запускають ракети по нашим містам, що не може не викликати негативних почуттів.

Рис. 2.3. Ставлення до білоруської нації

4) Четвертим питанням у соціопитуванні було ставлення українців до угорців, чия влада в дечому підіграє росіянам останнім часом (рис. 2.4.).

Та попри дивну політику угорського уряду та підбурювання ними сепаратистських настроїв на Закарпатті, українці доволі терпимо ставляться до угорців, проте вже з певною пересторогою.

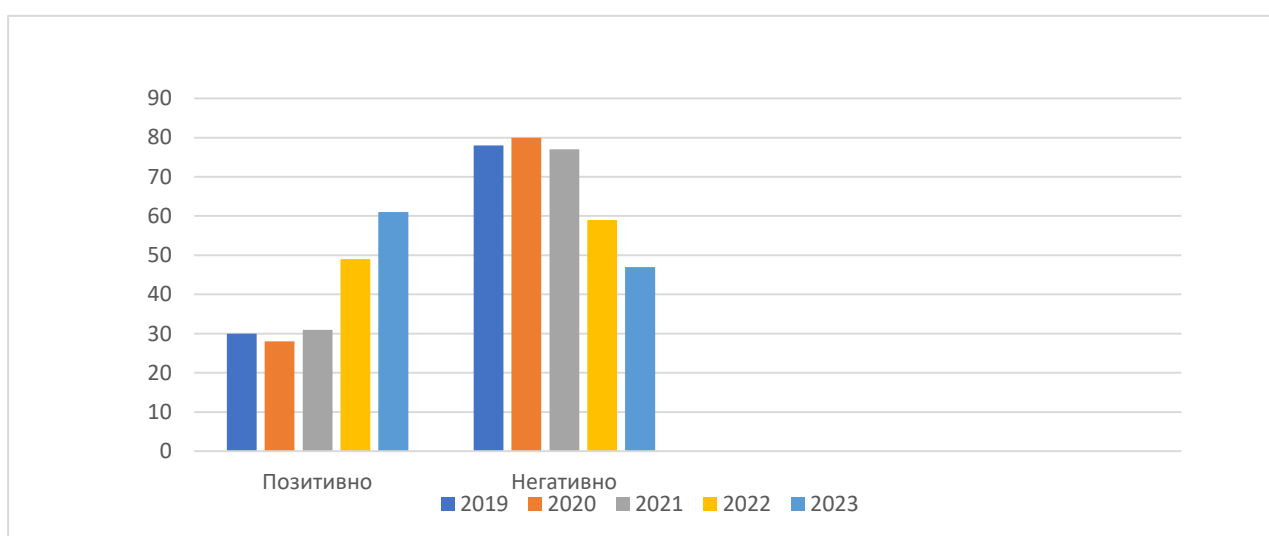

Рис. 2.4. Ставлення до угорської нації

5) П'ятим питанням в даному соціальному опитуванні було ставлення до євреїв (рис.2.5.).

Ні для кого не буде новиною те, що наш чинний президент – єврей за національністю. І якщо до 24 лютого багато хто в Україні ставився прохолодно до євреїв, то після початку повномасштабної війни багато хто змінив свою думку на краще, зокрема завдяки вчинкам, які зробив наш президент.

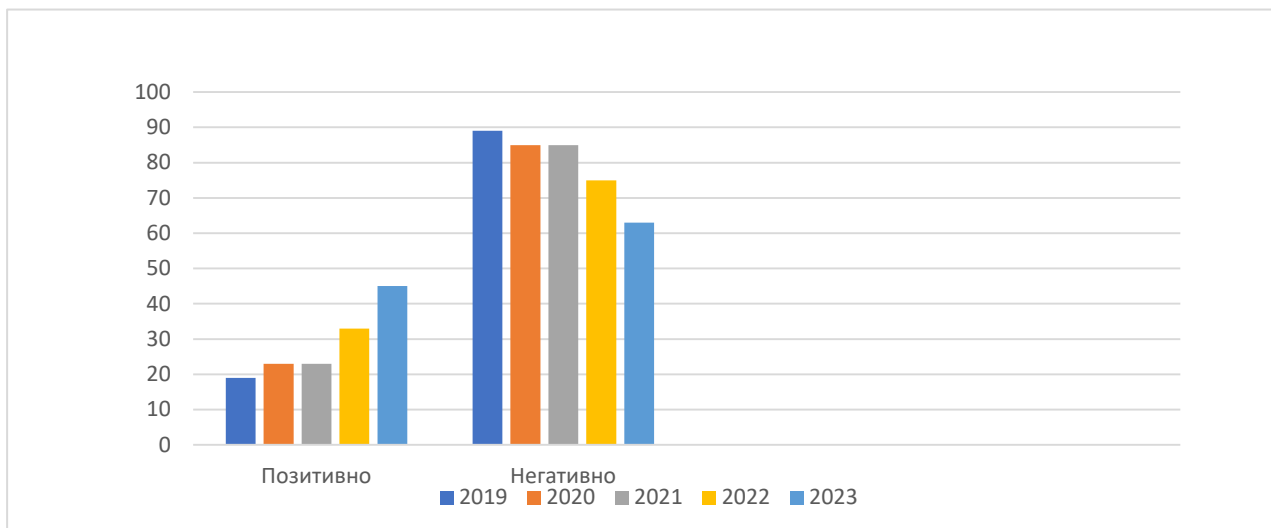
Зокрема, важливу роль в покращенні ставлення до євреїв зіграла спільна загроза, яка постала перед Україною та Ізраїлем – це агресивна політика Ірану, яка нині постачає чимало озброєнь країні-агресорці РФ, а також терористи ХАМАС, яким також допомагає РФ.

Рис. 2.5. Ставлення до єврейської нації

б) Шостим питанням було ставлення українців до мусульман (рис.2.6.).

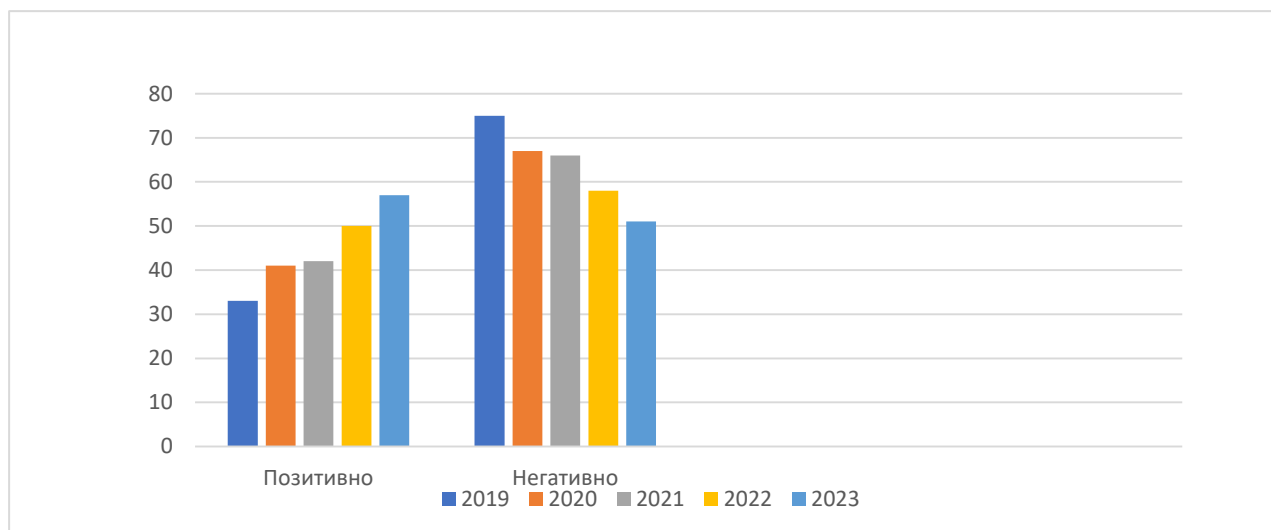
Порівняно зі ставленням до євреїв, відношення українців до мусульман змінилось кардинально іншим чином. І хоч на нашому боці зараз воює чимало кримських татар та ічкерійців, в українського суспільства є високий рівень недовіри до мусульман – зокрема через дружбу РФ і Іраном та особливо вчинкам «кадирівців» на війні, які встигли принести чимало горя всій нашій країні.

Рис. 2.6. Ставлення до мусульман

7) Ставлення до азіатів (рис. 2.7.).

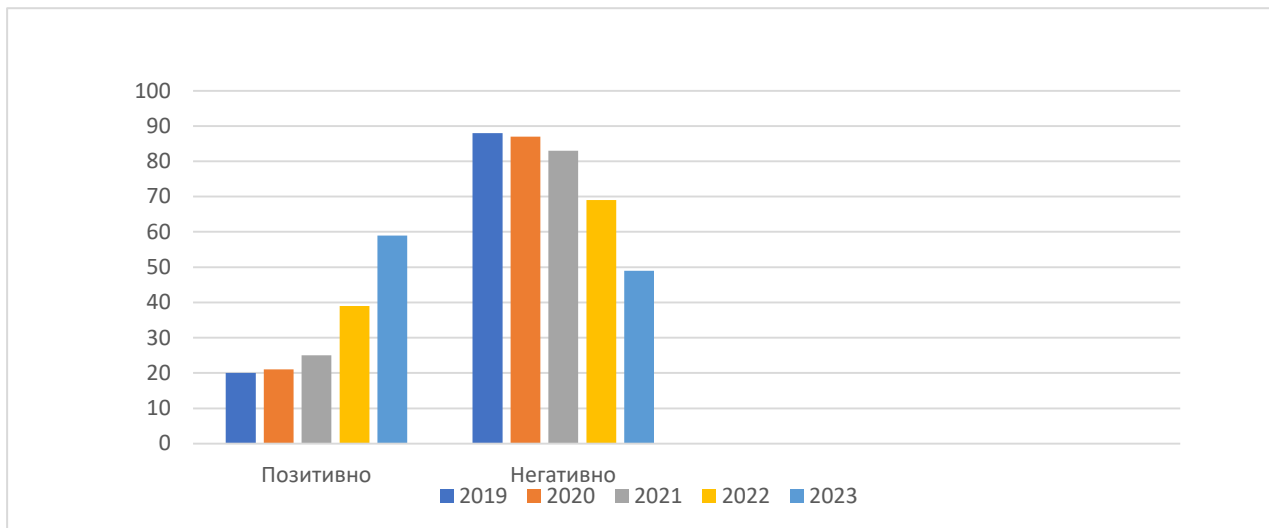
Емоції українців стосовно азіатів є доволі неоднозначними. З одного боку є КНДР на чолі з Кім Чен Ином, який виступає на боці РФ, з іншого боку є Японія та Південна Корея, які чимало допомагають Україні. Ну і залишається Китай, який старається зберігати нейтралітет. Саме тому ставлення українців до азіатів не змінилось великим чином, хоча є позитивні тенденції.

Рис. 2.7. Ставлення до вихідців з азіатського континенту

8) Останнім в списку було досить популярне нині у світі питання - ставлення до африканців (рис. 2.8.).

Темношкіре населення світу довгий час стикалося з гоніннями. Зокрема африканці часто їздять в Україну здобувати освіту, адже порівняно з іншими країнами у нас дешевша ціна навчання. В Україні з темношкірими студентами пов'язано чимало досить образливих стереотипів, які з часом зникають.

Рис. 2.8. Ставлення до темношкірих

Загалом за останні роки ситуація з ксенофобією в Україні, зокрема й в закладах освіти, йде на суттєвий спад. І одна з головних причин – це допомога, яку надають Україні різні народи світу оцінюється сповна, адже українці ніколи не забувають тих, хто був з нами в складний час і змінюють свої думки на краще.

На основі соціального опитування, проведеного в даній науковій роботі, можна виділити наступні тенденції у відрізок з 2019 по 2023 рік:

- 1) різке зниження довіри до росіян на фоні повномасштабної війни;
- 2) суттєве покращення ставлення до польської нації, яка прийняла чимало біженців з України;
- 3) збільшення негативного відношення до білорусів, як до сателітів РФ;
- 4) погіршення ставлення до угорців на фоні різноманітних різких політичних заяв з сусідньої країни;
- 5) серйозне зниження неприязні до євреїв у суспільстві, поступове покращення ставлення суспільства через розмиття стереотипів;

- б) прохолодне відношення до мусульман, хоч і з мінімальними позитивними зрушеннями;
- 7) незначне покращення ставлення до азіатів;
- 8) нормалізація відношення до темношкірого населення.

2.2. Шляхи профілактики ксенофобії та впровадження толерантного ставлення у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі

Ксенофобію, як і інші види дискримінації, визнано злочином у цілому цивілізованому світі. Проте в декількох авторитарних країнах в наш час поки є нормою вороже ставлення до чужинців. До таких можна віднести країну-агресорку – Російську Федерацію або ж Північну Корею, якими правлять диктатори і де ненависть до чужинців – це не те, що норма, а навіть основоположний фактор для ефективного існування тамтешніх тоталітарних режимів.

Наша країна зараз знаходиться лише на початку свого шляху впровадження сучасного толерантного ставлення у суспільстві до всіх груп населення. Толерантність – це ще й важливий елемент європейської інтеграції України на шляху до вступу в ЄС. Тому за допомогою профілактики ксенофобії принципи толерантності потрібно прищеплювати під час навчального процесу в закладах освіти і розвивати впродовж усього навчання [57].

Однією з головних умов виховання толерантності називають освоєння педагогом певних демократичних механізмів в організації навчального процесу, в спілкуванні студентів один з одним і з викладачами. Впродовж останніх років у виховній діяльності на перший план виходять завдання добитися якнайкращого розуміння від студентів [16].

Прищеплення толерантних цінностей молодшим поколінням - це серйозна інтелектуальна та емоційна праця, яка на додачу несе психічне напруження, адже

виховання толерантності можливе тільки на основі зміни людиною своєї внутрішньої свідомості та знищення деяких звичних нам стереотипів [21].

Від якостей керівника закладу освіти в наш час залежить дуже багато в становленні підростаючого покоління. І це стосується не тільки дитячих садків і шкіл, а особливо закладів вищої освіти. Толерантний педагог має виступати в ролі наставника відносно свого студента, при цьому не віддаючи йому наказів, а лише підштовхуючи його в правильному напрямку. В протилежному випадку, коли даний процес відбувається з примусом – це може дати негативний ефект і замість прищеплення толерантних цінностей, дитина може збільшити свою схильність до ксенофобії [3].

Головними цілями виховання толерантності для керівника закладу освіти в наш час є наступні завдання:

- а) прогрес емпатичних здібностей у студентів та педагогічного колективу;
- б) прищеплення терпимості до інакомислення;
- в) розвиток комунікативних здібностей і доведення їх до високих стандартів терпимості;
- г) профілактика проявів жорстокості, насильства до людей на расовому чи національному підґрунті [51].

Процес профілактики ксенофобії повинен відбуватися за відомою формулою «сім'я + студент + педагог». Даний підхід рекомендується спеціалістами в області освіти, адже процеси в закладах освіти, в яких беруть участь члени родини, служать хорошим прикладом взаємодії двох важливих чинників у житті молодих поколінь: заклади освіти і родини, які об'єднують свої зусилля в навчально-виховному процесі, спрямованому на виховання толерантного, терпимого та неупередженого ставлення до людського різноманіття [38].

Особливо актуальною проблема виховання толерантності стає в умовах багатонаціональних колективів, де навчаються студенти з сімей різних національностей. В таких випадках майбутнім керівникам закладів освіти слід не допускати ситуацій, коли проявляється нерівність дітей на будь-яких рівнях [22].

Відмінності в етнічних або ж національних особливостей, яким студенти часто надають високу увагу та пріоритет, а також специфіка сімейного традицій та цінностей формують майбутню поведінку дітей в соціумі. У цих умовах керівникам закладів освіти у вищій школі при організації роботи вкрай необхідно зближувати інтереси студентів різних національностей і згладжувати потенційні конфлікти [53].

Успішно організована колективна творча діяльність надає змогу захопити студентів спільною справою та зняти наявну дискримінаційну напругу у відносинах між окремими групами. Такий підхід педагогів допомагає розкрити їх кращі сторони, вчити їх знаходити компроміси при колективному плануванні та виборі засобів реалізації запланованого процесу [6].

Спільна творча діяльність в колективі та активне спілкування сприяють формуванню толерантності на початковому рівні, якщо студенти при цьому процесі набувають досвід, позитивної взаємодії на партнерських засадах зі своїми однолітками, старшими та молодшими студентами, а також з педагогом. З цією метою педагогу необхідно регулювати відносини між підлеглими, їх спілкування, спільні дії. Спільний аналіз колективної діяльності формує вміння доброзичливо давати оцінки, висловлювати думки про дії інших працівників в закладах освіти [23].

Важливо, щоб керівники закладів освіти особистим прикладом показували, як треба ставитися до поглядів інших людей. Педагогу рекомендується активно вступати в дискусії і слухати інших, коректно відстоювати свою точку зору. Толерантне виховання має бути спрямоване на протидію впливу, що викликає почуття страху і відчуження від інших. Воно має сприяти формуванню у молоді навичок критичного мислення, незалежних ні від кого думок й вироблення суджень, заснованих на високих моральних цінностях [7].

Слід не забувати про "Декларацію принципів толерантності", яку держави-члени Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури прийняли в Парижі у 1995 році. В числі підписантів була і наша держава [13].

Цей документ було ухвалено 16 листопада 1995 року, після чого ця дата стала святкуватися кожного року як Міжнародний день терпимості.

У Декларації Принципів толерантності визначення толерантності тлумачиться наступним чином:

«Толерантність означає повагу, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможлиблює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру».

Документами на міжнародному рівні визначено заборону дискримінації людей за різними чинниками, зокрема за кольором шкіри, мовою, культурою та національною приналежністю.

«Держави-учасниці зобов'язуються сприяти вихованню поваги, розуміння, терпимості між усіма особами, що проживають в межах їхньої території, незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності тощо».

Ці вимоги передбачають закріплення і реалізацію таких прав і свобод:

1) «кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» (ст. 2 Загальної декларації прав людини) [19];

2) «право на повну рівність між особами, які належать до національної меншини, та особами, які належать до більшості населення, у всіх сферах економічного, соціального, політичного та культурного життя» (ст. 4 Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин) [46];

3) «право на рівноправну участь представників усіх расових, культурних, мовних та релігійних груп в усіх сферах життя суспільства (надання спеціальних квот у навчальних закладах, при забезпеченні житлом на ринку праці, у судових органах та ін.)» (п. 108 Декларації ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації);

4) «право рівності перед законом та на рівний правовий захист» (ст. 7 Загальної декларації прав людини; ст. 4 Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин);

5) «право активної участі у прийнятті рішень на національному і, де це необхідно, регіональному рівні, стосовно тої меншини, до якої вони належать, або тих регіонів, у яких вони проживають, у порядку, що не суперечить національному законодавству» (ст. 2 Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин) [14];

6) «право на свободу мирних зборів, свободу асоціацій (об'єднань)» (ст. 20 Загальної декларації прав людини; ст. 7 Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин);

7) «право на свободу думки, совісті, релігії, тобто, мати релігійні або інші переконання на свій вибір» (ст. 9 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод; ст. 18 Загальної декларації прав людини; ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; ст. 7 Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин);

8) «право на самобутність національних чи етнічних, культурних, релігійних і мовних меншин, заохочування державою створення умов для розвитку їх самобутності (зокрема релігії, мови, традиції та культурної спадщини)» (ст. 1, 4 Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин; ст. 5 Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин);

Як зазначається в Статті 4 Декларації Толерантності, виховання є найефективнішим засобом запобігання проявам нетерпимості:

«Виховання в дусі толерантності починається з прищеплення людям знань про їхні права та свободи з метою забезпечити їхню реалізацію та зміцнити прагнення кожного до захисту прав інших» [8].

Процес виховання особистості на основі толерантних цінностей слід розглядати як завдання-мінімум для сучасних педагогів. У зв'язку з цим необхідно сприяти максимальній розробці різноманітних навчальних методик

для формування толерантності, піддаючи глибокому аналізу культурні, соціальні, політичні та релігійні чинники нетерпимості, що призводять до насильства і відчуження. Сучасна державна політика і нові програми в галузі освіти мають сприяти покращанню взаєморозуміння, зміцненню солідарності і толерантності у спілкуванні як між окремими особами, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами та націями.

Заклади освіти є одним із головних соціальних інститутів, які відповідають за формування толерантної особистості в підростаючих поколіннях. Майбутній фахівець має сприяти формуванню й поширювати загальну систему цінностей у всіх доступних йому суспільних сферах задля забезпечення єдності усіх членів суспільства. Це є чи не найголовнішим стовпом для побудови громадянського суспільства [18].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства важливим завданням вищої освіти є виховання майбутнього фахівця, який відзначається насамперед толерантністю. А це означає, що він повинен сповідувати терпимість до різних культурних груп, рас, етносів та віросповідань [54].

Науковці Нової Української Школи зауважують, що сучасний керівник закладу освіти має бути здатним будувати і власну діяльність, і діяльність підлеглих та студентів. Зокрема Прибиткова Н. О. наголошує, що в навчально-виховному процесі потрібно робити окремий наголос на толерантності, як якості особистості, що передбачає перехід від звичайної терпимості до розуміння та поваги, що в собі несуть цінності толерантності [4].

Моральний стан, в котрому перебуває молоде покоління, формує майбутні покоління і подальші перспективи розвитку всього суспільства. З цих причин керівникам в закладах освіти дуже необхідно створювати і активно пропагувати тактику толерантності. загальну систему цінностей, що забезпечують єдність усіх членів суспільства. Їх завданням є формування ідеальних умов для взаємного пристосування різних груп людей, сприяючи подальшому спільному існуванню в одному соціокультурному середовищі [49].

Теперішнє молоде покоління України може та повинно стати активним провідником ідей толерантності й європейських цінностей. Такий процес забезпечить стабільний розвиток суспільства завдяки формуванню нової інтелектуальної еліти країни. Адже толерантність та терпимість не лише запобігають соціальним конфліктам – вони є основоположними чинниками профілактики ксенофобії в закладах освіти у вищій школі, сприяють гармонійності міжособистісних стосунків та віднайденню спільної мови з релігійних, національних, расових та мовних питань [1].

Враховуючи актуальність проблеми толерантності в наш час, необхідно старанно виховувати майбутніх керівників закладів освіти, сприяючи розвитку у них високого почуття поваги, прийняття та розуміння різноманітності культур нашого світу, а також різних шляхів виявлення людської індивідуальності та форм самовираження. Вищенаведене визначення передбачає толерантне ставлення до інших націй, мов, рас, кольору шкіри, статі, релігії та національного походження [40].

Етичний аспект питання толерантності у сучасному світі полягає в тому, що її сутність не обмежується простою терпимістю, а включає в себе пошану до різноманітних свобод іншої особи. Розуміння толерантності у цьому контексті сприятиме вихованню майбутнього фахівця з високими людськими якостями, який зможе успішно інтегруватися у навчально-виховну систему [31].

Додатково слід відзначити, що одним із ключових викликів, які виникають у системі освіти, є створення сприятливих умов для розвитку толерантності як важливої професійної якості особистості у фахівців, що працюють з молоддю, зокрема керівників навчальних закладів. Потреба у толерантності у професійній діяльності майбутніх керівників закладів освіти обумовлена складністю і різноманітністю форм соціокультурного розвитку в українській державі. Також питання профілактики ксенофобії закладів освіти у вищій школі обумовлене специфікою управлінської діяльності як особливого виду професійної роботи в системі, що діє за принципом "людина-людина" [30].

Під час взаємодії з представниками різних національних, вікових, соціальних та професійних груп успішний керівник закладу освіти повинен усвідомлено та конструктивно слідувати своїм обов'язкам і правам, проявляючи позитивне ставлення та повагу до прав і обов'язків інших членів процесу. Не менш важливим є успішна реалізація толерантного стилю керівництва та демонстрація найвищого рівня професійно-комунікативної культури, що сповідує високі гуманістичні стандарти у взаєминах [9].

Висновки до розділу 2

Зараз Україна, як пострадянська країна, перебуває лише на початковому етапі формування толерантного ставлення у нашому суспільстві до інших етнічних, расових та релігійних груп. Малими, але впевненими кроками наш соціокультурний сектор рухається до поступового впровадження європейської моделі толерантності.

Та попри всі позитивні тенденції, в нашому суспільстві все ще залишаються певні фактори ксенофобного ставлення. І кожен з таких проявів варто поетапно викорінювати з нашого суспільства.

Це – завдання не на один рік, а на десятки. Тому потрібно підійти до цього питання комплексно з різних сторін та обрати найкращий план поступового впровадження толерантного ставлення в українському суспільстві. Даний процес потребує залучення різних верств населення, щоб майбутня стратегія враховувала інтереси різних національних меншин, релігійних організацій, культурних діячів тощо.

Також слід підкреслити, що згідно з вищенаведених досліджень, рівень ксенофобії, в тому числі недовіри до інших рас та представників чужих релігій в Україні значно впав у порівнянні з минулими роками. Однією з основних причин стала повномасштабна війна РФ проти України, яка показала багатьом українцям хто насправді нам ворог.

Зокрема після 24 лютого 2022 року суттєво впала довіра українців до представників російської нації, а також білорусів та інших союзників РФ. Паралельно з цим зросло позитивне ставлення до польської нації, темношкірого населення світу та євреїв. І, як свідчить дані, зображені на гістограмах, з кожним роком позитивні тенденції збільшуються в числах.

Загалом можна зробити висновок, що ситуація з рівнем толерантності в Україні, в тому числі й у закладах освіти у вищій школі, значно покращилась в порівнянні з минулими роками і основні показники виходять на середньостатистичний рівень, як у більшості країн Європи. Проте очевидно, що українським закладам освіти не варто просто зупинятися на досягнутому, а навпаки – старатися приумножувати наші результати задля якнайкращого рівня толерантності в усьому українському суспільстві.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ТА МЕТОДИ ПРОФІЛАКТИКИ КСЕНОФОБІЇ У МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

3.1 Зарубіжний досвід боротьби з ксенофобією у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі та художній аспект профілактики ксенофобії

Слід зауважити, що скільки існує людство – стільки існує і ксенофобія, адже форма розпізнавання «свій-чужий» зародилася ще в древні часи. Проблема полягає лише в тому, що в деяких прошарків населення збереглися такі різкі погляди в наш час.

Проте, щоб краще розібратися в проблемі ксенофобії, слід сягнути її коріння, а отже – провести короткий історичний екскурс в античні часи.

Термін "ксенофобія" з'явився лише в ХХ столітті, проте явище неприязні до іншої групи людей, таке ж давнє, як і людство. Причина такої неприязні була проста: вони, чужоземці, не такі, як інші. І для багатьох людей цього цілком досить, щоб відчувати настороженість чи упередженість.

Численні вчені зазначають, що неприязнь певних груп людей до інших була з давніх часів і триває до тепер. Це все ще довго буде в людській природі, але задача сучасного світу – зменшити кількість таких випадків і стерти гострі кути між мільярдами різних людей: незалежно від їх віросповідання, мови, національності чи раси [10].

Ксенофобія існувала в кожній країні світу і навіть у найбільш толерантних країнах сучасності досі можна знайти відголоски таких поглядів. Наприклад в Німеччині деякий час в народі панувало таке прислів'я: «Від італійців нас захищають гори Альпи, від французів – широкі ріки, від англійців – море, а від поляків – тільки ненависть».

Подібні жорсткі вислови свідчили про те, що після багатьох років постійних суперечок, конфліктів та війн деяким народам досить часто навіть

складно пояснити причину неприязні, яка розділяє їх етнічні спільноти. І такі ксенофобні конфлікти продовжуються зараз в багатьох країнах світу досі, взяти до прикладу теперішній конфлікт Ізраїлю і арабських країн на Близькому Сході.

Ведучи мову про ксенофобію детальніше, слід зазначити, що вона може проявлятися на двох рівнях. На думку англійського експерта з лексики Джефрі Хагса, «базовий концептуальний поділ у цій сфері лежить між загальними термінами «alien» (іноземець), «intruder» (незваний гість) і більш специфічними дерогативними словами, на кшталт «варвар» чи «гун» У першому випадку відображається втручання іноземця в чийсь культуру, в другому – представлено національний стереотип» [47].

Заглибившись в історію, можна довідатись слово "гун" свого часу настільки вкоренилось у світі, що стало означати загальну назву союзу кочових племен епохи Великого переселення народів. Також впродовж усієї людської історії з'явилися загальні назви, створені на основі різноманітних відмінностей. Наприклад слово "barbarian" (варвар) яке пішло від зневажливої клички певних племен, чия мова висміювалась звучанням "вар-вар-вар". Це лиш кілька випадків, коли спочатку зневажливий термін перетворився в означення кочових народів.

Чи для прикладу слово «невірний», яке виникло під час численних Хрестових походів християн проти мусульман в епоху Середньовіччя. Цим словом християни називали послідовників Аллаха, а мусульмани в свою чергу прозивали так послідовників Ісуса Христа. Тема релігійного протистояння є чи не найтривалішою в людській історії з точки зору ксенофобії. Адже після епохи Хрестових Походів і Джихадів у Середньовіччі, ця ворожнеча не зупинилася і згодом продовжилась зокрема через війну в Афганістані, яка вилилась у хвилю спалахів міжнародного тероризму під покровительством Уссамі Бен Ладена і його послідовників. Теракти в свою чергу спричинили високий рівень ісламофобії в країнах, які найбільше постраждали від атак терористичних організацій.

Попри це все, цивілізований світ почав боротися з проявами ксенофобії досить давно, але в різні періоди це мало кардинально різні результати. В об'єктові боротьби з ксенофобією неможливо не згадати таку країну, як Сполучені Штати Америки. Ця держава пройшла довгі та складні етапи боротьби з різноманітними расовими, культурними та багатьма іншими неузгодженностями.

По суті, народившись як держава після страшенно жорстокої експансії проти корінного населення Північної Америки, США почали з нуля будувати справжню демократію. Було не легко: тут і громадянська війна, і рабство і несправедливе відношення до чорношкірого населення країни, спалахи ксенофобії на чолі з «Ку-клукс-кланом».

На темі рабства варто зупинитися детальніше, адже воно було поширене в усьому світі доволі тривалий час. Проте особливої форми жорстокості воно досягало саме в Америці, де рабами в більшому числі були чорношкірі люди. Їх роками використовували як дешеву робочу силу для важкої праці, що в підсумку виливалося в численні бунти, які стали початком Громадянської війни в Сполучених Штатах Америки, а в підсумку – відміни рабства. В інших країнах Заходу були не менш серйозні проблеми з цим питанням. Але все ж і тут їх з часом вийшло в більшій мірі подолати.

Проте пройшли роки, але ксенофобія не зникла зовсім як явище. В наш час головним інструментом для запобігання різних форм ксенофобії є законодавство, яке забороняє різноманітні порушення рівності людей за ознакою їх ставлення до релігії.

Так у деяких країнах кодекси профспілок або об'єднань працівників преси зобов'язують їх не піддавати дискримінації як людей, так і групи осіб на підставі їх етнічної приналежності, національності, кольору шкіри чи віросповідання. Також пресі рекомендують уникати необґрунтованих згадок такої приналежності. До цих країн належать такі держави, як Австралія, Австрія, Німеччина, Норвегія, Великобританія та інші.

У багатьох країнах Заходу існує законодавство, яке забороняє ксенофобні виступи, агресивну пропаганду і провокаційні заяви, що виражають ненависть до певних груп осіб на підставі їх расової або етнічної приналежності, віросповідання, кольору шкіри або національності. Також там існують закони, які передбачають кримінальну відповідальність за образу релігійних почуттів [52].

Так в законодавствах Канади, Франції, Данії і Нідерландів вказується, що мова ворожнечі заподіює шкоди в подвійному розмірі. Це відбувається тому, що вона спрямована проти окремих етнічних або культурних груп, завдаючи психологічний і моральний збиток, а також проти всієї держави – її соціальної та моральної структури.

Зокрема Верховний суд Нідерландів визначив, що образа певної групи осіб зумовлюється характером самого висловлювання, а не наміром того, хто його зробив, особливо в питаннях, що стосуються раси або релігії. В свою чергу французькі громадські організації, які борються з ксенофобією, мають право вимагати порушення не лише цивільних, але й кримінальних справ у випадках расистських висловлювань. Ще однією важливою особливістю французької державної політики щодо протидії ксенофобії є можливість стягнення штрафів і компенсації за моральну шкоду за прояви дискримінації. Наприклад, накладення покарання у вигляді позбавлення волі може застосовуватися у випадках повторного здійснення правопорушником злочину на ксенофобному підґрунті.

Французька система також дає можливість вибору між кримінальною справою і цивільним позовом, що є більш простим для доведення та розглядається швидше. Практика в Франції показує, що застосування санкцій у вигляді відшкодування збитків і великих штрафів сприяє запобіганню подібної поведінки у майбутньому, забезпечує компенсацію потерпілому і відображає негативне ставлення суспільства.

Видатний сучасний педагог із Франції Жерар Гійо у своїх працях наголошує, що слід розділяти поняття "повага" та "толерантність" в наш час.

Вчений висловлює припущення, що кожен індивід наділений власним «порогом толерантності», який варто якомога більше підвищувати [33].

В своїх працях Жерар Гійо робить особливий акцент на головній ролі педагога та закладів освіти у прищепленні ідей толерантності дітям. З його слів саме заклади освіти повинні мати всі інструменти, щоб створювати надійний фундамент для зниження рівня ксенофобії серед підростаючих поколінь, які повинні ставати фундаментом для майбутнього толерантного суспільства [34].

Окремо звернемо увагу, що з античних часів і по наші дні одним із найкращих способів передачі тих чи інших соціально-політичних меседжів на велику аудиторію було і залишається мистецтво. В минулі часи основна частка мистецтва складалась з різноманітних легенд, міфів та казки, що мали на меті донести до народу певну ідею і розвинути її серед мас.

Навіть в міфах та легендах Стародавньої Греції неодноразово зображувались випадки ксенофобного ставлення, а також різноманітні акти ворожості до чужинців. Взяти хоча б легенду про дванадцять подвигів Геракла. Одну з цих історій можна взяти до прикладу, щоб роздивитися детальніше на предмет тої чи іншої пропаганди.

В одній з таких історій син звичайної жінки від бога Зевса зустрів на своєму нелегкому шляху єгипетського Царя Бусиріса. Виявилося, що майбутній супротивник Геракла займався тим, що приносив у жертву всіляких мандрівників та чужинців, щоб таким чином спробувати зупинити страшну дев'ятирічну посуху, яка лютувала в Єгипті в ті часи.

Коли Бусиріс коли побачив Геракла в Єгипті, наказав підвести його до жертовного вівтаря. Ця історія закінчилась тим, що Геракл не дозволив принести себе в жертву, за що Бусиріс поплатився життям.

Любителі древньогрецької історії та культури припускають, що таким чином, за допомогою доволі простого міфа про Геракла, в Стародавній Греції намагалась боротися з надмірною ворожнечею в бік чужинців.

В наш час до переліку інструментів передачі важливих меседжів на велику аудиторію додалися ще й інші продукти мистецтва: книги, картини та навіть

кінофільми. Деякі з них є повністю вигаданими художніми творами, а котрісь засновані на реальних подіях і мають на меті показати ту чи іншу точку зору за допомогою картинки на екрані.

До найяскравіших прикладів профілактики ксенофобії в кінематографічному мистецтві можна віднести художній фільм «Список Шиндлера» 1993 року випуску, знятий Стівеном Спілбергом на основі одноіменної книги Томаса Кініллі, котра розповідає реальну історію порятунку великого числа євреїв під час Голокосту в період Другої Світової війни [24].

Це важка та пронизлива історія німецького бізнесмена, який спочатку просто користався дешевою робочою силою євреїв в окупованій нацистськими військами Польщі, проте згодом, ставши свідком звірств гітлерівців, перейнявся емоціями до єврейського народу і почав усіма силами витягати їх із нелюдських умов, забираючи до себе на роботу в фабриці.

«Список Шиндлера» вважається світовою спільнотою одним із найкращих фільмів у історії кінематографа, а за оцінками деяких авторитетних критиків Голлівуду – взагалі найкращим. І на відміну від більшості художніх фільмів, які в основному просто розповідають захоплюючу історію, він вчить людство таким простим, але важливим істинам: ніколи не відвертатися від чужої біди, завжди допомагати людям, не зважаючи на колір шкіри, расову чи культурну приналежність, релігійні переконання, національність і тому подібне.

Книга Томаса Кініллі буквально залишає шрами на серці читача після прочитання, переносячи його в ті жахливі події. В свою чергу фільм Стівена Спілберга робить те ж саме, але працює на більш ширшу і важчу аудиторію. «Список Шиндлера» пробиває на емоції навіть найбільш міцних духом людей, змушуючи плакати кожного глядача під час перегляду.

Не менш важливу роль в боротьбі з ксенофобією грає стрічка Романа Поланського «Піаніст», яка також розповідає про страшну історію часів Другої Світової війни. В центрі подій справжній молодий піаніст Владислав Шпільман, котрого під час Голокосту від вірної смерті рятує лише великий талантизм у вмінні грати на фортепіано. Його музика зачаровує усіх навколо, навіть німецьких

офіцерів, проте коли машина репресій над євреями пришвидшується, навіть це не рятує його.

Важливо відзначити і сам музичний інструмент Шпільмана – фортепіано. Для євреїв він відігравав особливу роль в часи Голокосту, адже не рідко воно в прямому сенсі рятувало життя, коли там ховалися діти під час облав на євреїв, що здійснювали німецькі війська на єврейські квартали.

Ближче до фіналу стрічка робить акцент не стільки на головному герою, скільки на його рятівниках. Це і представники польського руху опору, котрі допомагають йому переховуватися по різних схованках від нацистів, і самі євреї, які готують збройне повстання проти загарбників.

Ба більше, в фіналі фільму зображаться німецький високопоставлений офіцер, котрий знаходить Шпільмана в закинутому адміністративному будинку Варшави. Та на превелике здивування як глядачів, так і самого піаніста, німець не видає його, а навпаки – допомагає перечекаати поки німецькі війська не покинуть місто.

Відчуваючи провину за скоєне, німецький офіцер Вільгельм Хозенфельд на прощання дає Шпільману великий запас продуктів та дарує своє пальто, аби той не замерз взимку.

І хоч Хозенфельд є справжнім історичним персонажем, котрий насправді чимало допомагав поневоленим народам під час Другої Світової, в фільмі він більше зображений як образ усіх німців, котрі побачивши жахіття, котре несла ідеологія Гітлера та його армія, розчарувались в ідеології і намагались хоч якось спокутувати свою вину за численне горе та розруху, що принесли війська Вермахту.

Ну і ще один фільм, котрий піднімає в своєму сюжеті питання ксенофобії – це «Хлопчик у смугастій піжамі». Варто відзначити, що на відміну від вищезгаданих фільмів, ця стрічка рекомендована до перегляду й більш молодим поколінням, адже самих сцен насилля тут немає. Зроблено це режисером спеціально, щоб показати весь жах Голокосту з точки зору маленької дитини, котра не до кінця розуміє всі жахіття війни.

Тут сюжет підіймає тему і нацистської пропаганди серед дітей, показуючи різницю у сприйнятті такого «вчення» головним героєм Бруно та його сестрою Гретель, чий батько є комендантом концентраційного табору. Маленький хлопчик відмовляється вірити в усі розповіді учителів про нібито «грішність» євреїв, в той час як його сестра уважно слухає, вивчає це все і під впливом пропаганди обклеює свою кімнату свастикою, портретами Гітлера та іншими елементами пропаганди.

Попри те, що в цій стрічці не показані сцени насилля на екрані, а лише за кадром, глядачу стає навіть більш моторошно, усвідомлюючи, що переживає маленький єврейський друг Бруно з концтабору на ім'я Шмуел.

Зрештою Бруно намагаючись допомогти другу в пошуках зниклого батька робить підкоп перед огорожею концтабору і разом із другом потрапляє в газову камеру. В підсумку чого батько Бруно довідується, що малюк помирає такою ж страшною смертю, як і усі жителі концтабору.

Фільми на дану тематику мають профілактичне завдання шокувати глядача, зобразивши всі жахіття проявів ксенофобії і до чого може призвести навіть незначна дискримінація. До прикладу, після Другої Світової війни кіномистецтво зіграло велику роль в остаточному знищенні гітлерівської ідеології і профілактиці ксенофобських поглядів по всьому світу.

Також останнім часом великою популярністю в голлівудських фільмах стали користуватися фільми на тематику расової нетерпимості в сполучених Штатах.

Слід відзначити, що не завжди творцям стрічок вдається влучно розставити акценти в фільмах, через що вони виглядають надто однобоко і дещо фальшиво з точки зору відповідності справжнім реаліям Сполучених Штатів. Проте можна сміливо виділити кілька по справжньому шедевральних творів, котрі обов'язкові до перегляду для профілактики ксенофобії серед молоді.

Перша з них – емоційно складна стрічка «Час вбивати», котра розповідає про судовий процес над батьком темношкірої дівчинки, котрий вчинив самосуд над кривдниками своєї дочки. Знятий цей фільм у 1996 році за основою

одноіменної книги Джона Грішема. Він розповідає важку історію, засновану на реальних подіях, що сталася на ґрунті расової ненависті й ідеально передає усю недосконалість та несправедливість судової системи США ХХ століття та проблеми тогочасного суспільства в цілому.

Тут і афроамериканці, котрі настільки зневірилися в правосудді своєї власної країни, що вчиняють самосуд над гвалтівниками, і суд присяжних, котрий звертає увагу в першу чергу не на горе батька, а лише на його колір шкіри, ну і злочинці-екстремісти з радикальної терористичної організації «Ку-Клукс-Клан», котрі прагнуть відомстити темношкірому чоловіку та всіляко діймають його правозахисників і працівників суду в цілому, щоб ті присудили батькові дівчинки смертну кару.

Під час фінальної промови адвоката глядач буквально переноситься на місце присяжних, до яких звертається головний герой, розуміючи, що це останній шанс врятувати батька дівчинки від електричного стільця. Його слова чіпляють за душу змушують замислитися навіть тих, хто до цього мав десь в глибині душі приховану неприязнь до темношкірих людей.

Проте людяність перемагає і показує, що ще не все втрачено в цьому світі й попри всі конфлікти суспільство поступово вчиться терпимості одне до одного.

Також до когорти сильних фільмів на тему расової дискримінації та терпимості належить «Зелена книга». Вона не базується на книзі, проте розповідає глядачам засновану на справжніх подіях історію про міцну дружбу чорношкірого митця Дона Ширлі та його водія Тоні Велалонги, котрий вирізняється расистськими поглядами.

Перед глядачами постає доволі негативний герой, котрий займається розбоєм, вибиваючи гроші з різноманітних боржників та інших бідолах. Проте пошук гідного заробітку приводить його туди, куди б він хотів піти в останню чергу – до темношкірого митця, якого треба провезти через пів країни не потрапивши під гарячу руку расистів. Тут і криється назва фільму – «Зелена книга». Спочатку відмовившись, Тоні Велалонга зрештою погоджується на пропозицію попри своє бажання й поступово починає проймається емоціями до

свого темношкірого наймача. Він пізнає його важку долю та бачить відношення до нього від навколишніх, після чого ще вчора расист стає справжнім другом для митця у підсумку відмовляється від грошової винагороди в знак солідарності з другом.

Загалом можна сказати, що мистецтво – це справді серйозний спосіб в боротьбі з ксенофобією. І головну роль тут у наш час відіграє кінематограф, який найбільш популярний серед таких мистецьких інструментів, адже сучасну молодь вже може не так вражати цікава книга, повчальна притча чи героїчна легенда. Саме показавши аудиторії на екрані приклад того, до чого призводять конфлікти на ґрунті расової чи релігійної дискримінації, можна добитися ефекту, коли чимало з молоді по справжньому задумується над питаннями ксенофобії.

Зауважимо, що не буде не правдою твердження, що живучи за сотні кілометрів від Африки та інших регіонів, де проживає чимало темношкірих людей, населення нашої країни при зустрічі часто ставиться до них з певною насмішкою, не сприймаючи в повній мірі серйозно.

Проте вище зазначені кінофільми буквально змінюють свідомість аудиторії після перегляду і змушують задумуватись над питаннями, які до цього вони навіть уявляти не могли.

Знані в широких колах філософи та мудреці світу часто кажуть – «не роби того, щоб не хотів, аби зробили тобі». В цьому криється проста та в міру прозаїчна причина настільки серйозного впливу мистецтва на маси: глядачі та читачі навіть самі того не усвідомлюючи ставлять себе на місце героїв того чи іншого твору й не рідко починають сповна розуміти їх емоції та вчинки, відчують їх біль, що в свою чергу виховує великий рівень толерантності в суспільстві. Саме тому важливо долучати в закладах освіти більше літератури на дану тематику та час від часу проводити спільні перегляди та аналіз фільмів, які підіймають питання ксенофобії.

3.2. Інноваційні прийоми профілактики ксенофобії у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі

Різноманітні дослідники проблем ксенофобії в закладах освіти визнають, що у закладах освіти у вищій школі переважна більшість виявів ксенофобії йде від студентів. Проте бувають поодинокі випадки, коли певні проблеми з'являються з боку підлеглих керівників закладів освіти: викладачів або вчителів. Причини такого ставлення можуть бути різними: від банально поганого почуття гумору і до важких психологічних травм, які змушують людину так поводитися з певною групою людей [60].

Для прикладу, якщо будь-кого з нас умовно на ринку спробує ошукати або "запропонує поворожити на руці" якась ворожка - з високою вірогідністю після цього в людини з'явиться недовіра до схожих за зовнішністю людей. Це звичайна захисна реакція, яка, на жаль, може викликати дуже погані ефекти в майбутньому, залишаючи свій не найприємніший відбиток на решті життя. І такі травми варто і треба долати, щоб через свій неприємний досвід не образити інших людей, створивши так званий "ефект доміно" з вкрай нетолерантних дій.

Також в рамках дослідження слід розглянути варіанти ситуацій, коли представник іншої етнічної групи чи культури є серед педагогічного колективу. Хоч така практика не дуже поширена в нашій країні, слід зауважити, що подібні ситуації можуть викликати не менше конфліктних ситуацій, ніж у випадках зі студентами. А отже в таких ситуаціях слід приділяти особливу увагу профілактиці ксенофобії.

У вищенаведених випадках від проявів дискримінації можуть страждати вже не лише студенти, а й педагоги. Відмінному від більшості вчителю або викладачу може бути важко самоствердитись у педагогічному колективі і набути авторитету серед студентів, особливо якщо в них буде низький рівень толерантності, що супроводжуватиметься насміханням та спробами принизити представника іншої культури, релігії чи раси.

Розробкою інноваційних програм для протидії ксенофобії займалась велика плеяда фахівців у сфері освітології та педагогіки. Особливо ґрунтовні праці стосовно профілактики ксенофобних настроїв у майбутніх керівників закладів освіти здійснили такі дослідники, як Брюховецька О. В., Волощук І. А., Гладких Ж. Г., Дрозд О. В., Кузьменко В.В., Лисенко Н. Г., Молчанова А. О., Швирка В. М. та багато інших. Їх праці зосереджені на правильному та своєчасному прищепленню толерантних цінностей майбутнім керівникам закладів освіти та новим методикам пом'якшення і профілактики потенційних конфліктів на ґрунті ксенофобії у вищій школі [2].

Завданням керівника закладу освіти в таких ситуаціях є максимально приємні умови адаптації таких педагогів, що допоможуть розкрити їх з максимально позитивного боку та зарекомендувати себе як висококваліфікованого фахівця і серед студентів, і серед педагогічного колективу. Толерантний керівник закладу освіти завжди має звертати увагу в першу чергу на професійні здібності підлеглих, а не лише на його расову відмінність, культурні особливості чи релігійні переконання. Адже в Європі та Сполучених Штатах Америки, на які ми орієнтуємось в плані якості освіти, ніхто не звертає увагу на зовнішні відмінності фахівців, не поділяє за кольором шкіри чи віросповіданням, а навпаки – старається залучити якомога більше представників різних культур, релігій, носіїв різноманітних мов. І весь цей клопіткий процес направлений на глибше пізнання культур нашого світу.

Базові цінності особистості формуються саме під час процесу освіти. Тому вирішення проблеми на ґрунті ксенофобії неможливе без цілеспрямованого впливу на процес формування прийняттого рівня толерантності, який має здійснюватися в загальноосвітніх закладах. Виховання на основі сучасних високих моральних цінностей – це не лише звичайна педагогічна задача, а також становить проблему розвитку сучасного суспільства в цілому [5].

Актуальність проблеми толерантності також має вплив на тенденції висування цінностей та принципів, необхідних для загального виживання і вільного розвитку на передній план. Сучасні умови вимагають виваженої етики

і розумної стратегії відсутності будь-яких видів насильства, сповідання ідей терпимості до інших позицій, культур і цінностей, а також пошуку взаєморозуміння та компромісів [55].

Цінності толерантності містять у собі терпимість до різних форм розбіжностей думок, миролюбність, визнання рівноправного існування різних культур, рас та віросповідань. У особистісному аспекті цінності толерантності визначаються в першу чергу високими людськими чеснотами: умінням жити в світі різних поглядів та особистостей, здатністю правильно користуватися власними правами та свободами, не порушуючи прав і свобод інших людей. Толерантність вимагає активної життєвої позиції, базованої на визнанні всіх форм різноманітності. Педагогіка співробітництва і толерантності стають ключовими поняттями для сучасної системи освіти, оскільки формується взаємодія між дітьми з різних мікросоціумів [41].

Для розуміння дітей і побудови толерантних відносин важливо вивчати їх родинний досвід та міжособистісні відносини. Вчитель, який визнає важливість виховання толерантності, повинен розпочати цей процес сам з себе, враховуючи самоаналіз, самовдосконалення та подолання власних культурних недоліків [56].

Педагогу необхідно бути людиною, яка любить своїх студентів, здатною зрозуміти їх та пробачити недоліки, вірити в їх можливості і дружити з ними. Щоб зуміти вирішити проблему формування толерантних відносин у студентському колективі, керівникам закладів освіти важливо враховувати принципи взаємодії «педагог – колектив – педагог» [32].

Загалом, профілактика ксенофобії в наш час стає новою основою педагогічного спілкування, створюючи оптимальні умови для культурної поведінки та самовиявлення особистості студента, виключаючи страх перед помилковими відповідями чи вчинками. Ну і головне завдання – викладач має бути прикладом для власних студентів. Особливо коли це стосується поглядів на світ та терпимості до інших рас, релігій та націй [37].

Потенційним вирішенням питання покращення профілактики ксенофобії у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі України буде надання

більшого впливу для різноманітних незалежних правозахисних інституцій, таких як "Amnesty International", на якій слід зупинитися детальніше в рамках даного питання. Через проблему поширення проявів ксенофобії в останні роки в Україні, зокрема і в закладах освіти, сформувалися певні ініціативи та проекти, які мають на меті попередження дискримінації та боротьбу з нетолерантним ставленням. Велика частина ініціатив здійснюються здебільшого різноманітними громадськими організаціями за партнерства міжнародних інституцій і за активного використання міжнародного досвіду розв'язання проблеми ксенофобії та расизму [35].

Яскравим прикладом міжнародної організації, яка активно представлена в Україні і успішно працює над проблемою подолання різноманітних форм дискримінації, є Міжнародна громадська організація «Міжнародний рух «Amnesty International». «Міжнародна Амністія» – це об'єднання людей по усьому світу, які активно виступають на захист прав людини і загальносуспільну повагу до них. Активісти цього руху прагнуть до того, щоб забезпечити кожній людині користування їхніми законними правами, які були проголошені у Загальній декларації прав людини та в інших загальноприйнятих міжнародних документах.

Місія «Amnesty International» полягає у проведенні досліджень і організації заходів із попередження та припинення грубих порушень громадянських, політичних, соціальних, культурних або економічних прав людини, зокрема це стосується і протидії дискримінації в закладах освіти. «Amnesty International» наголошують, що основні принципи сучасного толерантного суспільства повинні включати в себе:

- свободу слова;
- свободу зібрань;
- право на збереження фізичної цілісності;
- право на збереження психічної цілісності;
- право на захист від дискримінації;
- право на притулок.

Наразі «Amnesty International» є об'єднавчою силою для десятків мільйонів активістів та прихильників ідей толерантності у всьому світі. Основні політичні рішення приймаються Міжнародною Радою, в яку входять представники всіх національних секцій. Прозорість перед громадськістю є ще однією важливою рисою «Amnesty International». Термін повноважень Міжнародної Ради становить два роки, після чого вона обирає Міжнародний виконавчий комітет для виконання прийнятих рішень. Цей механізм забезпечує стабільність та прозорість всієї структури, дозволяючи змінювати працівників і контролювати процеси протидії дискримінації в суспільстві, не втрачаючи ефективність профілактичних заходів.

Україна також з 2007 року діє за програмою "Ініціатива розмаїття". Вона була створена спільно Представництвом Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні та Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН). Ця мережа об'єднує понад 50 організацій, які зацікавлені в поширенні ідей різноманітності та протидії найбільш поширеним формам нетерпимості, включаючи расизм і ксенофобію. "Ініціатива розмаїття" активно працює на захист гідності та добробуту біженців, мігрантів та інших меншин в Україні.

Цілями «Ініціативи розмаїття» є наступні пункти:

- 1) створення платформи для громадянського суспільства з метою налагодження зв'язків один з одним та з представниками влади;
- 2) надання підтримки діяльності влади в сфері пропагування терпимості та толерантності;
- 3) залучення до організації заходів з підвищення толерантності громадськості та проведення освітніх заходів для сприяння діалогові між представниками різних культур.
- 4) збирання та розповсюдження перевіреної та стандартизованої статистики щодо злочинів, скоєних на підґрунті ксенофобії, а також збір іншої інформації.

В наш час є багато інших ініціатив, пов'язаних з протидією дискримінації в Україні. Організація «Центр «Соціальна дія»» активно працює над створенням інформаційних посібників для іноземних студентів за підтримки програми Нідерландського Посольства в Україні. Крім того, вони надають юридичну допомогу представникам національних меншин, сприяючи захисту прав іноземців в Україні. Дана організація також активно розповсюджує матеріали, призначені для широкого кола іноземних студентів, шукачів притулку, біженців та іноземців, що проживають в Україні.

В освітніх та інших установах особливо часто іноземні студенти, особливо ті, хто походить з Африки та країн Азії, стикаються з дискримінацією. Це відзначено у дослідженні, проведеному громадською організацією «Центр «Соціальна дія»: «Практично кожен, хто прибуває з Африки чи Азії, незалежно від того, чи є він студентом чи біженцем, може поділитися власним досвідом щодо актів агресії, образ, зневаги, злочинів або навіть насильства, спрямованих проти нього через його «відмінну» зовнішність. Представники цих вразливих груп часто відчувають упереджене ставлення до них, не залежно чи це відбувається на вулицях, у взаємодії з представниками влади чи в столиці України – і на її кордонах», – повідомляють правозахисники.

Наведені вище приклади є яскравими взірцями того, що можна зробити, аби звернути увагу на проблему ксенофобії та расизму в Україні та попередити її поширення у суспільстві. І цю практику потрібно частково впроваджувати в тому числі й в закладах освіти у вищій школі [27].

Варто підкреслити, що велика частка ініціатив, направлених на подолання ксенофобії та дискримінації в українських закладах освіти у вищій школі, є переважно не великих масштабів, тому не можуть охопити все українське суспільство. Через цю причину слід також розробляти державні програми зі впровадження високого стандарту толерантності в закладах освіти, залучати до цього процесу різноманітні освітні інституції, засоби масової інформації та інших членів суспільства. З протилежного боку, навіть не надто масштабні локальні ініціативи на рівні громад дають змогу хоча б частині суспільства

переосмислити питання расового розмаїття та полікультурного суспільства, що є вкрай важливим для сучасного світу [15].

На додачу потенційно успішною пропозицією є варіант щорічного анонімного заміру ксенофобії за шкалою Богардуса. Цей метод ґрунтується на дослідженнях американського соціолога Еморі Богардуса, який назвав свою роботу "шкалою расової дистанції". З тих пір сучасні науковці неодноразово модифікували шкалу для власних досліджень. Найбільш поширеною версією шкали Богардуса в Україні було запропоноване опитування Н. Паніної, яке виглядає наступним чином:

«Чи згодні Ви допустити представників названої етнічної або національної групи як:

- 1) членів родини;
- 2) друзів;
- 3) сусідів;
- 4) колег по роботі;
- 5) жителів країни;
- 6) відвідувачів країни;
- 7) не пускав би в країну».

Після підбиття підсумків за шкалою Богардуса формуються графіки, які передають рівень толерантності за допомогою цих семи показників, які були наведені вище [39].

Суть таких досліджень би полягала в тому, що кожен член студентського та педагогічного колективу в виді анкети мав би щорічно проходити дані опитування. Така постійна практика може суттєво українським закладам освіти у вищій школі успішніше боротися з проявами ксенофобії у власних установах.

В заключній частині цієї наукової роботи ми пропонуємо як орієнтир для майбутніх керівників закладів освіти сформулювати портрет ідеального толерантного фахівця в даній галузі, на основі його головних завдань.

Отже, ідеальний керівник закладу освіти має:

1) проводити інструктажі та наради з педагогічним колективом задля покращення їх комунікації зі студентами і прищеплення толерантних цінностей;

2) максимально швидко реагувати на конфлікти на расовому чи етнічному підґрунті й не намагатися їх ігнорувати або замовчати;

3) час від часу проводити виховні заходи на тему профілактики ксенофобії з студентами разом із психологом;

4) впровадження методу під час практичних занять, коли схильних до ксенофобії студентів зводять у парну роботу з представниками іншої етнічної групи, що в своїй цілі несе їх зближення задля отримання спільного результату у вигляді відмінної оцінки за предмет;

Спираючись на ці характеристики, кожен керівник закладу освіти може перевірити себе на професійну придатність і за необхідності покращити свої результати в тому чи іншому питанні.

Висновки до розділу 3

Навіть доросла людина може вийти з себе і отримати серйозну травму, коли почує ксенофобні вигуки й образи у свій бік. Що ж казати про молоду дитячу психіку, яка не звикла зустрічатися з таким особливо жорстоким видом труднощів.

Одне із головних завдань керівника закладу вищої освіти в сучасному світі – це попереджати випадки ксенофобії за допомогою якісної профілактики будь-яких видів дискримінації, що включає чималу кількість аспектів. Для цього повинна використовуватися і література профілактичного характеру, і відкриті просвітницькі лекції на цю тему, і проведення виховних годин, а також інші суміжні засоби.

Буде правильно відзначити, що однією з найголовніших задач керівників закладів вищої освіти є забезпечення толерантного ставлення як в колективі закладу освіти, так і серед студентів. А при контакті з проявами ксенофобії –

вкрай важливе грамотне та вчасне її попередження і, якщо це можливо, спроба перевиховання. В тому числі і за допомогою художніх творів та наглядних прикладів з точки зору історії.

Тому варто наголосити на пропозиції проводити раз в місяць або й частіше в закладах вищої освіти сеанси спільного перегляду художніх фільмів на дану тематику задля профілактики ксенофобії як серед студентів, так серед педагогічного колективу закладів освіти у вищій школі. Зокрема, варто організувати змогу подавати пропозиції студентами а також давати їм домашні завдання з приводу фільмів, щоб вони пояснювали своє бачення чого вчить та чи інша стрічка.

Також серед інноваційних прийомів профілактики ксенофобії у майбутніх керівників закладів освіти у вищій школі виділяється варіант більш потужної співпраці з різноманітними соціальними правозахисними інституціями. Це в тому числі і долучення їх до навчального процесу, а також активна спільна взаємодія.

Загалом, слід ще раз підкреслити, що кожен учасник освітнього процесу в вищій школі – це унікальна особистість, до котрої потрібно довго та старанно підбирати окремий підхід, проте запропоновані вище новітні способи профілактики ксенофобії зможуть суттєво полегшити дане завдання, давши керівникам закладів освіти більш сучасний погляд на теперішні процеси й зануливши їх в щоденні проблеми жертв дискримінації, а також дозволять викладачам дивитися більш прицільно на цю проблему з точки зору студентів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Отже, в ході даного наукового дослідження було виявлено основні причини та наслідки ксенофобних настроїв в Україні. На основі історичних фактів були опрацьовані найбільш дієві приклади заходів щодо протидії ксенофобії. Зокрема задля кращого розуміння проблеми було детально проаналізовано ксенофобію з історичної точки зору. Досліджено як всесвітні випадки конфліктів на ґрунті ксенофобії, так і окремо тих, що відбувались в Україні, зокрема в закладах освіти. Особливу увагу приділено тому фактору, як зовнішні вороги впродовж багатьох століть намагались паразитувати на питанні тієї чи іншої дискримінації на території України задля отримання власних дивідендів і внесення в українське суспільство розколу, який в свою чергу допомагав послабити Україну та суттєво полегшував спроби ворожих держав захопити наші території.

В ході роботи детально проаналізовано законодавство України стосовно заходів протидії ксенофобії та засоби просування у вітчизняному суспільстві цінностей толерантності до кожної людини. Було проведено аналіз ефективності таких нормативно-правових актів, як Конституція України, Кримінальний кодекс щодо профілактики ксенофобії в нашій державі.

Під час цієї роботи були наведені ключові статті Конституції України стосовно захисту прав національних меншин, правовий статус іноземних громадян, а також міжнародні нормативні акти, зокрема і Декларація принципів толерантності Організації об'єднаних націй, яка є дієвим орієнтиром в сфері профілактики ксенофобії. Виявлено окремі ситуації, в котрих українське законодавство переважає європейські нормативно-правові акти в плані протидії проявам ксенофобії.

Окрім цього, в роботі було наведено чимало профілактичних заходів, які протидіють ксенофобії як в українських закладах освіти, так і за кордоном. Особливо привернуто увагу до найбільш вдалих прикладів боротьби з ксенофобськими настроями в світі. Зроблено головний фокус на Сполучених

Штатах Америки та передових європейських державах, таких як Німеччина, Франція і Великобританія, з метою застосування їх позитивного досвіду профілактики ксенофобії у вітчизняній системі освіти.

Підкресливши все вищезазначене, в даній науковій роботі було сформовано портрет ідеального керівника закладу освіти у вищій школі, створений на основі сучасних взірцевих цінностей в культурі, віросповіданні та інших важливих галузях. Були відзначені основні завдання, які сьогодні потрібно вирішувати керівникам закладів освіти в навчально-виховному процесі.

Зроблено акцент на культурному збагаченні в рамках роботи та навчання в закладах освіти, постійному осягненню новітніх тенденцій. Також пояснено необхідність пропагування ідей терпимості та толерантності до всіх членів освітнього процесу незалежно від раси, кольору шкіри чи інших культурних особливостей задля максимального рівня профілактики ксенофобії.

Запропоновано креативний підхід до подолання проблем ксенофобії в закладах освіти за допомогою художньої літератури на дану тематику, активне включення цього піджанру в навчальну програму старших класів. Окрім цього, запропоновано виховально-пізнавальні заходи за допомогою спільного перегляду разом зі студентами кінофільмів на тему ксенофобії, їх детального аналізу з точки зору прищеплення толерантного ставлення та профілактики тої чи іншої дискримінації.

Проведено масштабне соціологічне дослідження на тему ксенофобних настроїв серед українського суспільства, зокрема у закладах освіти, знайдено причини та наслідки ставлення українців до кожної нації, раси та релігії, які фігурували в соціопитуванні. Серед етнічних та релігійних груп, яких стосувалось дослідження, було виділено 8 окремих груп: це росіяни, білоруси, поляки, угорці, євреї, мусульмани, азіати та темношкірі.

Детально проаналізовано результати даного дослідження задля багаторівневого підбиття підсумків та ґрунтовного аналізу отриманих в соціологічному опитуванні даних. Окремо виділено як позитивні тенденції в питанні протидії ксенофобним настроям, так і негативні зміни, які сталися в

українському суспільстві за останні 5 років, які охоплює соціологічне опитування.

В результаті даного дослідження було запропоновано декілька дієвих способів ефективної профілактики ксенофобії, які ґрунтуються на зарубіжному досвіді та інноваційних методах провідних науковців та фахівців у сфері управління освітою. Також запропоновано способи покращення певних устарілих методів, зокрема шкали Богардуса і провадження опитування на її основі в рамках щорічного анонімного дослідження рівня ксенофобії в українських закладах освіти задля більшого контролю рівня толерантності в студентських та педагогічних колективах. Така практика дозволить керівниками закладів освіти швидко реагувати на ксенофобні тенденції, вчасно їх попереджувати та вносити відповідні зміни до навчально-виховного процесу задля покращення ситуації з толерантністю в колективі.

Під час дослідження була успішно виконана мета даної роботи - сформулювати критерії профілактики ксенофобії у майбутніх керівників закладів освіти і покращити сучасні методи прищеплення терпимості до інших культур, рас та релігій.

Загалом окреслено всі основні складові профілактики ксенофобією та виховання майбутніх поколінь в дусі толерантності, враховуючи сучасні громадські програми в сфері протидії дискримінації. Окремо запропоновано збільшити взаємодію між закладами освіти й громадськими ініціативами, на кшталт «Amnesty International» задля максимального ефекту боротьби з ксенофобними настроями серед молодших поколінь.

В цілому, дане дослідження, як і будь-яке інше, не може повністю викоринити ксенофобію в закладах освіти. Натомість воно може стати важливою складовою для початку переходу українських керівників закладів освіти на європейський рівень толерантності за допомогою новітніх способів профілактики ксенофобії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєва Л. Толерантність як соціальний маркер повсякденного буття людини. *Соціологічні студії*. 2019. № 2. С. 36–37.
2. Брюховецька О. В. Асертивність як складова професійної толерантності керівників закладів загальної середньої освіти. *Вісн. післядиплом. освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки*. 2019. Вип. 8. С. 39–42.
3. Брюховецька О. В. Особливості комунікативного контролю як чинника професійної толерантності керівників закладів середньої освіти. *Вісн. післядиплом. освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки*. 2019. Вип. 7. С. 22–25.
4. Брюховецька О. В. Психологія професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів : монографія. К. : Інтерсервіс, 2018. 360 с.
5. Брюховецька О. В. Результати апробації системи організаційно-психологічного супроводу процесу формування професійної толерантності у керівників освітніх організацій. *Вісн. післядиплом. освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки*. 2020. Вип. 11. С. 29–32.
6. Брюховецька, О. В. Формування толерантності до професійного стресу у керівників закладів середньої освіти. *Вісн. післядиплом. освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки*. 2019. Вип. 9. С. 12–15.
7. Волощук І. А. Розвиток толерантних якостей майбутніх вчителів в системі фахової підготовки. *Наук. вісн. Льотної академії. Серія : Педагог. науки*. 2020. Вип. 7. С. 23–24.
8. Гаврилук Л. П. Виховання толерантності особистості як запорука попередження проявів ксенофобії у суспільстві. *Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2019. Вип. 32. С. 42–50.

9. Гладких Ж. Г. Толерантність як показник комунікативної компетентності викладача. *Гуманітарний корпус : зб. наук. ст. з актуал. проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ф-т філософії та суспільствознавства, Ф-т педагогіки та психології, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, Акад. розвитку психол. науки і практики*. Вінниця, 2019. Вип. 27, Т. 1. С. 68–70.

10. Голованова Т. П. Толерантність і педагогіка: історико-теоретичний аспект. *Вісн. Запорізь. нац. ун-ту. Педагогічні науки*. 2018. № 2. С. 20–23.

11. Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму : навчальний посібник. Харків, 2018. 248 с.

12. Декларація прав національностей України від 01.11.1991. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1771-12> .

13. Декларація принципів толерантності : затв. резолюцією 5.61 Ген. конфер. ЮНЕСКО від 16 листоп. 1995 р. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/389:html> .

14. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text .

15. Довбенко, С. Ю. Виховання толерантності у школярів в умовах полікультурного суспільства. *Освітній дискурс*. 2020. Вип. 20. С. 32–43.

16. Довга Т. Педагогічна толерантність як інструмент протидії булінгу в освітньому середовищі початкової школи. *Рідна школа*. 2019. № 2. С. 39–43.

17. Довгополова Я.В. Толерантність як ціннісна парадигма освіти в контексті євроінтеграції . *Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських цінностей у системі освіти України: Зб. наук. Праць*. За заг. ред Г.Є.Гребенюка. Харків: Стиль Іздат, 2005. 326 с.

18. Дрозд О. В. Аксіологічний аспект формування толерантної особистості в умовах закладу вищої освіти. *Наук. вісн. Миколаївського нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2019. № 2. С. 84–86.

19. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
20. Запобігання ксенофобії та расизму. Сторінка практичного психолога ЗНУ. 2019. URL: <https://web.znu.edu.ua/psychologicalservice//docs/kuratoram/zapobigannya-ksenofobs--kikh-i-rasists--kikh-proyaviv-sered-students--koyi-molodi.pdf> .
21. Іваничко І. І. Толерантність як багатоаспектне педагогічне поняття. *Соц.-гуманіт. вісн.* 2019. Вип. 29/30. С. 46.
22. Калаур С. М. Психолого-педагогічні підходи до формування міжетнічної толерантності студентів у закладах вищої освіти. *Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна.* 2020. Вип. 34. С. 78–80.
23. Карпюк Ю. Я. Психолого-педагогічні особливості розвитку моральної толерантності у підлітковому віці. *Virtus : Scientific Journal.* 2019. № 30. С. 51–52.
24. Кініллі Т. Список Шиндлера : роман, пер. с англ. Харків : Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля". 2019. 427 с.
25. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> .
26. Котова С. «Націоналізм, ксенофобія і толерантність у Східній Європі: витоки, ідеологія, соціальна структура». *Європейські історичні студії.* 2018. № 11. С. 284–289.
27. Кресіна І. До питання про прояви дискримінації на расовому та етнічному ґрунті. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_25/kresina_do_pytannia.pdf .
28. Кривицька О. Проблема нетерпимості в українському суспільстві: стан та перспективи подолання. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_47/kryvytska_problema.pdf .

29. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> .

30. Кузьменко В.В., Гончаренко Л.А. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи: навчальний посібник. Херсон: РІПО, 2006. 92 с.

31. Кузьменко Р. І. Толерантність як основа спільної дії в бутті людини. *Вісн. Нац. авіаційного ун-ту. Філософія. Культурологія*. 2019. № 1. С. 94–96.

32. Лещенко М. Є. Толерантність як чинник формування успішної особистості. Проблеми соц. роботи: філософія, психологія, соціологія. 2019. № 1. С. 47–49.

33. Лисенко Н. Г. Виховання толерантності в Франції у контексті моральної та громадянської освіти. Теорія та методика навчання та виховання. 2019. Вип. 47. С. 52–60.

34. Лисенко Н. Г. Толерантність як науково-педагогічна проблема сучасної педагогіки Франції. *Вісн. Нац. ун-ту «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка*. Серія : Педагогічні науки. 2019. Вип. 1. С. 102–105.

35. Лисенко О. В. Все починається з тебе! : (до Міжнар. дня толерантності). Вихов. робота в шк. 2019. № 10. С. 3–4.

36. Людина у полікультурному суспільстві: навчально-методичний посібник для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором і для студентів соціогуманітарних спеціальностей . За заг. Ред. Пометун О.І. Київ : Інжиніринг, 2010. 248 с. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1404/martsenyuk_ksenofobia.pdf?sequence=1 .

37. Ляпіна Л. А. Толерантність у міжкультурній взаємодії: соціологічна концепція М. Уоцера. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2019. Вип. 81. С. 19–26.

38. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
39. Паніна Н.В. Соціальна дистанція, етнічні установки та національна толерантність в Україні. URL: <http://www.saske.sk/cas/archiv/2-2004/panina.html> .
40. Пірен М. І. Толерантність - дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. С. 52-55.
41. Попова Д. Полікультурна освіта в контексті соціальної профілактики екстремізму та ксенофобії. Освітологія. 2014. Вип. 3. С. 131-134.
42. Практичне право: на попередження ксенофобії: Навч. посіб. За ред. Галай А. О. Київ: КНТ, 2011. 200 с.
43. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11. 1992 р., № 2782.
44. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 № 2494-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> .
45. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> .
46. Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 .
47. Рогач О. Ксенофобія та національні стереотипи. *Науковий журнал*. – 2015. URL: <https://apiph.vnu.edu.ua/index.php/apiph/article/view/116/106> .
48. Семенів Н. М. Дослідження етнічної толерантності в студентському середовищі. *Молодий вчений*. 2019. № 3 (2). С. 276–279.
49. Семенів Н. М. Соціальна толерантність як аспект становлення та розвитку професійних якостей особистості. *Молодий вчений*. 2019. № 10(2). С. 472–475.
50. Смазнова І. С. Агресія і толерантність: філософсько-правовий дискурс : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 378 с.

51. Таргоній І. В. До питання використання потенціалу позааудиторної діяльності педагогічних коледжів у контексті проблеми виховання толерантності студентів. *Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки.* 2020. № 1. С. 273–275.

52. Таргоній І. Наукові підходи до виховання толерантності зарубіжними дослідниками. *Педагог. часоп. Волині.* 2019. № 2. С. 48–51.

53. Троїцька О. М. Діалог і толерантність у культурно-освітньому просторі вищої школи. Мелітополь: Вид-во МДПУ імені Б. Хмельницького, 2016. 312 с.

54. Хоменко Г. В. Освіта в конфліктному суспільстві: розвиток ідей толерантності. Освітній дискурс. Гуманітарні науки. 2019. Вип. 15. С. 41–49.

55. Чабаненко І. Виховання толерантності : цикл мінізанять. Соціал. педагог. 2019. Серп, № 8. С. 26–30.

56. Шаюк О. Професійна толерантність студентів-гуманітаріїв: сутність, структура, особливості формування. *Психологія і суспільство* . 2020. № 1. С. 79–85.

57. Швирка В. М. Педагогічний підхід до визначення поняття «толерантність». *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки.* 2018. № 6. С. 349–352.

58. Шинкаренко О. Чому в Україні так багато ксенофобів?. Лівий Берег. URL:

https://lb.ua/blog/oleg_shynkarenko/394305_chomu_ukraini_bagato_ksenofobiv.htm
1.

59. Шквир О. Підготовка майбутніх учителів до виховання етнічної толерантності. *Молодь і ринок.* 2020. № 1. С. 27–29.

60. Щербан Т. Д. Психологічні особливості толерантності у педагогічному спілкуванні *Наук. вісн. Мукачів. держ. ун-ту. Серія : Педагогіка та психологія.* 2018. Вип. 1. С. 255–257.